

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΙΕΡΕΙΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΕΤΟΣ ΝΑ' • ΤΕΥΧΟΣ 9 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2002

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Φαινομενολογία τής ιεραρχικής δομής τής Κτίσεως Ευάγγελου Δ. Θεοδώρου	σελ. 3-7
Κτίση - Δημιουργία 'Αρ. Ματσάγγα	σελ. 8-11
Ἡ κτίση ὡς Εὐχαριστία Μητρ. Περγάμου Ἰωάννου	σελ. 12-14
«Σέβων οὐ παύσομαι τῇ ὕλῃ, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἰργασται» Χρ. Γιανναρά	σελ. 15
Ἡ ἔννοια τής δημιουργίας στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο π. Γ. Φλωρόφσκυ	σελ. 16-17
Ὁ κόσμος ὡς δῶρο καὶ μυστήριο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ π. Δ. Στανιλοάε	σελ. 18
Ἐνας λόγος γιὰ τὸ περιβάλλον 'Αλ. Σταυροπούλου	σελ. 19-21
Ζηλωτές κατ' ἐπίγνωσιν π. Β. Θερμοῦ	σελ. 22-23
Ἀπαντήσεις σέ λειτουργικές, κανονικές καὶ ἄλλες ἀπορίες Ἰωάννου Φουντούλη	σελ. 24-25
80 χρόνια ἀπὸ τῆ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ	σελ. 26
Δ' Πανελλήνιο λειτουργικὸ συμπόσιο	σελ. 27
ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	σελ. 28-29
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ	σελ. 30-31

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Σταυρὸς Ἁγίας Τράπεζας.
(Μονὴ Εἰκοσιφοίνισσας,
Ἐκδ. Μηχανικῆς)

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

Μηνιαῖο περιοδικὸ γιὰ τοὺς ἱερεῖς

Ἰωάννου Γενναδίου 14, 115 21 ΑΘΗΝΑ
Τηλ: 010 72.72.251, Fax: 010 72.72.253
Διεύθυνση Διαδικτύου τῆς Ἐκκλησίας
<http://www.ecclesia.gr>
Ἡλεκτρονικὴ διεύθυνση:
e-mail: iera-synodos@ecclesia.gr

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ

τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης
Ἑλλάδος κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ὑπὸ τοῦ Κλάδου Ἐκδόσεων
τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς
ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ

Εὐάγγελος Π. Λέκκος
Θεολόγος, Νομικὸς

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου
Ὁμότ. Καθηγητῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν
Τακτικὸ μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας
τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν

ΤΜΗΜΑ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ:

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ-ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ
Ἀριστομένης Ματσάγγας, Διδάκτωρ Παν/μίου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Χρήστος Γ. Καραγιάννης, Μ. Th.

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ-ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ -
ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ-ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
<http://www.livanis.gr>

Σόλωνος 98, 106 80 Ἀθήνα
Τηλ.: 010 3661200, Fax: 010 3617791

Φαινομενολογία τῆς ἱεραρχικῆς δομῆς τῆς Κτίσεως

Τοῦ Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου

Κατόπιν τῆς σχετικῆς πρωτοποριακῆς πρωτοβουλίας καὶ τοῦ συνεχῶς ἐκδηλουμένου οἰκολογικοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, ὅλες οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐορτάζουν τὴν 1η Σεπτεμβρίου ὄχι μόνον ὡς ἡμέραν τῆς *Ἰνδίκτου*, δηλ. τῆς Ἀρχῆς τοῦ νέου ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἀλλὰ καὶ ὡς ἡμέραν ἀναζωπυρήσεως τῆς ὑγιούς οἰκολογικῆς εὐαισθησίας καὶ συνειδήσεως, τῆς ἐκδηλώσεως σεβασμοῦ πρὸς τὴν Δημιουργία, πρὸς τὴν Κτίσι καὶ τῆς ἀνανεώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς περιφρούρησι αὐτῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, —κατὰ τὴν 1η Σεπτεμβρίου, ὅπως καὶ κατὰ τὴν Παγκόσμια Ἡμέρα τοῦ Περιβάλλοντος (5η Ἰουνίου), μὲ Μηνύματα τοῦ Μακ. Προκαθημένου αὐτῆς καὶ μὲ ἐκδηλώσεις, πού ὀργανώνονται ἀπὸ τὴν Εἰδικὴ Συναδικὴ Ἐπιτροπὴ Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας—, καλεῖ τὸ Χριστεπώνυμο πλήρωμα νὰ συντονίσῃ τὴ συμμετοχὴ του στὴν παγκόσμια προσπάθεια πρὸς ἀντιμετώπισι τῶν μεγάλων κινδύνων, οἱ ὅποιοι ἀπειλοῦν τὰ οἰκοσυστήματα τοῦ πλανῆτου μας καὶ τὸ ἀνθρώπινο γένος ἔνεκα τῆς ρυπάνσεως τῆς ἀτμοσφαιράς, τοῦ ἐδάφους, τῶν θαλασσῶν· τῆς φθορᾶς τῶν βιοτόπων καὶ τῶν βιοκοινοτήτων· τῆς μολύνσεως τῆς τροφικῆς ἀλυσίδας· τῆς ἀνατροπῆς τῆς γενικῆς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας κ.τ.τ.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὐτὴ τὸ ἐνοριακὸ κατηχητικὸ, κηρυκτικὸ καὶ ποιμαντικὸ ἔργο πρέπει συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως νὰ προσηνατολίζῃ τοὺς πιστοὺς, διδάσκοντας αὐτοὺς, ὅτι γιὰ τὴν —ὄχι ἀτελῆ, ἀλλὰ— οὐσιαστικὴ καὶ πλήρη κατανόησι τῆς οὐσίας τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος καὶ ὀρθὴ κινητοποίησι πρὸς τελεσφόρον ἀντιμετώπισί του εἶναι ἀνα-

γκαιοτάτη ἢ θεμελιωμένη στὴν χριστιανικὴ θεολογικὴ διδασκαλία καὶ πίστι συνειδητοποίησις τοῦ βεληνεκοῦς καὶ τῶν ἀνθρωπολογικῶν προεκτάσεων τῆς καταπληκτικῆς ποικιλομορφίας τῶν δημιουργηθέντων ἀπὸ τὸν Θεὸ κτισμάτων καὶ τῶν δυναμικῶν ἀλληλεξαρτήσεων τους μέσα στὰ πλαίσια τόσο τῆς ἐνδοκοσμικῆς ἱεραρχικῆς δομῆς τους, ὅσον καὶ τῶν συναρτήσεων τους πρὸς τὸν Δημιουργὸ καὶ τὴ σφαῖρα τοῦ Ἁγίου. Γι' αὐτὸ ὡς εἰσαγωγὴν στὸ Ἀφιέρωμα τοῦ παρόντος τεύχους τοῦ «*Ἐφημερίου*» στὴν Δημιουργία καὶ στὴν Κτίσι σκιαγραφοῦμε ὅ,τι ὑποβοηθεῖ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος συνειδητοποίησι.

*

1. Ἡ Χριστιανικὴ «*θεωρία τῆς κτίσεως*» (Μ. Βασίλειος) διατηρεῖ στὴ μνήμη μας ὀλοζώντανο τὸ ὄραμα τόσο τοῦ δημιουργηθέντος ἀπὸ τὸν Θεὸ σύμπαντος καὶ τῆς πρωτόκτιστης ὁμορφιάς τοῦ ἀπολεσθέντος ἐπιγείου παραδείσου, μέσα στὸν ὁποῖο τοποθετήθηκε ὁ «*κατ' εἰκόνα*» καὶ «*καθ' ὁμοίωσιν*» τοῦ Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος, ὅσον καὶ τῆς —ἐκ τῆς πίστεως στὴν Ἀνάστασι τοῦ Κυρίου— ὑποδαυλιζομένης ἐσχατολογικῆς προσδοκίας «*καινῶν οὐρανῶν*» καὶ «*καινῆς γῆς*» (Β' Πέτρου γ', 13). Ἔτσι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ εὐρυγωνίου φακοῦ τῆς πίστεως τὰ μάτια μας ὑποβοηθοῦνται γιὰ νὰ διακρίνωμε τὰ ἔχνη τῆς θείας ὠραιότητος στὶς πολυποικίλες πτυχές τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, μέσα στὸ ὁποῖο ἔστω καὶ ἀπὸ χαοτικὲς καταστάσεις, γιὰ τίς ὁποῖες ὁμιλεῖ ἡ ἀναπτυσσομένη σημερινὴ «*Φυσικὴ τοῦ χάους*», ἀναδύεται συνεχῶς τάξις, πού μεταβάλλει τὴν Κτίσι σὲ ἀληθινὸ — μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἔννοια— «*κόσμος*». Μέσα στὶς τελολογικὲς εἰκόνες τῶν δομῶν τοῦ

σύμπαντος είναι αισθητά καλλιτεχνικά μωσαϊκά, τὰ ὅποια ὡς ψηφίδες ἐκπληκτικῆς ὁμορφιάς εἶναι δυναμικά ὄντικά συστήματα, πολύπτυχα μὲ διάφορες μεταβλητές, συνδυάζουν τὴν πολυπλοκότητα μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ συντίθενται ἀπὸ ἀλλεπαλλήλως ταξιθετημένες ἀπλές σταθερές δομές, πού συνδέονται ποικιλοτρόπως μέσα σὲ μεγεθυνόμενες ἢ σμικρυνόμενες, μικροσκοπικές ἢ μακροσκοπικές κλίμακες.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῆς Βίβλου, ἰδίως τοῦ Βιβλίου τῶν Ψαλμῶν καὶ τῶν ἐποπτικῶν κηρυγμάτων τοῦ Κυρίου, διδάξαν ὄχι μόνον ὡς «οὐρανοφάντορες», ἀλλὰ καὶ ὡς πραγματικοὶ φυσιολογικοὶ καὶ ρηξικέλευθοι σκαπανεῖς τῆς Αἰσθητικῆς τῆς Κτίσεως, «ὡς περ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην καὶ Ποιητὴν σημαίνουσης καὶ βώσεως» (Μ. Ἀθανάσιος). Τὸ κατηχητικὸ ἔργο πρέπει καὶ σήμερα νὰ ὀξύνῃ συνεχῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κατηχομένων, γιὰ νὰ βλέπουν, ὅτι «ἡ θεία δύναμις, πού συνεχῶς δρᾷ μέσα στὸν κόσμον, ὡς καλλιτέχνης σχεδιάζει τὰ φύλλα τῶν δένδρων· χρωματίζει τὰ λουλούδια καὶ τὰ φτερά τῆς πεταλούδας· ὡς μουσικὸς διδάσκει τὰ πουλιά νὰ σκορπίζουν τὶς μελωδίες τους· ὡς γλύπτης κυριαρχεῖ πάνω στὴν ἄμορφη ὕλη, τὴν ὁποία ἀναγκάζει νὰ προσλαμβάνῃ ἀναρίθμητες ἐξαισίες μορφές· ὡς ἀρχιτέκτων δημιουργεῖ τοὺς πιὸ θαυμαστοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς ρυθμούς, τὰ δομικὰ συστήματα τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, τὴν ἀεροδυναμικὴ γραμμὴ τοῦ σώματος τῶν πτηνῶν· ὡς μηχανολόγος παρουσιάζει τὴν θαυμασιὰ τεχνικὴ τῶν μηχανισμῶν τῆς κινήσεως, τῆς κολυμβήσεως καὶ τῆς πτήσεως» (Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἐκκλησία καὶ Οἰκολογικὴ Συνείδηση, ἔφημ. «Ἔστια», 20 Μαΐου 2002, σ. 5).

Ἡ οἰκολογικὴ εὐαισθησία τῆς Ἐκκλησίας καλλιεργεῖται μὲ τὴ φωτισμένη χρῆσι καὶ ἀξιοποίησι τῶν λειτουργικῶν κειμένων ἢ τῆς ὑμνολογίας καὶ εἰκονογραφίας καὶ μὲ θαυμάσιες περιγραφές τῆς Κτίσεως, πού γίνονται λ.χ. ἀπὸ τὸν Ἅγιο Νικόδημον τὸν Ἀγιορείτη, ἀπὸ αἰσθαντικούς ἐπισκέπτες τοῦ Ἁγίου

Ὁρους ἢ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος στὸ «μανιφέστο», πού προτάσσει στὸ διήγημά του «Λαμπριάτικος Ψάλλτης» κάνει τὴν πολὺ γνωστὴ καὶ συχνὰ προβαλλομένη διακήρυξί του: «Ἐν ὅσῳ ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ δὲν θὰ παύσω νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν».

2. Τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἀνατροπὴ τῆς τάξεως μέσα στὴν Κτίσι. Ἡ τάξι αὐτὴ εἶναι τάξι ἱεραρχικὴ, εἶναι τάξι βαθμίδων. Ὁ κόσμος εἶναι οἰκοδόμημα μὲ σκαλοπάτια, πού ὀδηγοῦν ἀπὸ κατώτερες εἰς ὀλονὲν ἀνώτερες ἐνότητες. Ἡ Κτίσις εἶναι ἓνα σύνολο ἀλληλεξαρτωμένων ὄντικῶν στρωμάτων.

Τὸ κατώτερο στρώμα εἶναι ἡ ὑλικὴ ἀνόργανη φύσις. Πάνω στὸν ἀνόργανο ὑλικὸν κόσμον ἀνιψώνεται ἡ βιολογικὴ σφαῖρα, ἡ βιόσφαιρα, τὸ βασιλεῖο τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Αὐτὴ περιλαμβάνει πρωτίστως τὶς ἀναρίθμητες βιοποικιλίες τῆς χλωρίδος καὶ τῶν ζωϊκῶν μορφῶν τῆς θαλασσίας, χερσαίας καὶ πτερωτῆς πανίδος. Ἡ ὀργανικὴ σφαῖρα εἶναι οὐσιωδῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀνόργανη-ὑλική. Ἀλλὰ, παρὰ τὴ διαφορὰ αὐτῆ, ὁ ὀργανικὸς κόσμος ἐπαναπαύεται καὶ ἀναπτύσσεται πάνω σὲ περικλειόμενον ἀπὸ αὐτὸν ἀνόργανο ὑπόστρωμα. Οἱ νόμοι τοῦ ὑλικοῦ κόσμου λειτουργοῦν καὶ μέσα στὰ ὀργανικὰ ὄντα. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τὸ νὰ ἔχῃ ὁ ὀργανικὸς κόσμος τῶν ἐμβίων ὄντων (φυτῶν καὶ ζώων) τὴν ἰδική του νομοτέλεια, ἢ ὁποῖα κατευθύνει

καὶ ὑπερακοντίζει τὴν κατώτερη νομοτέλεια τῆς ἀνόργανης ὕλης δημιουργώντας μετὰ τὴ δύναμι τῆς ἐντελεχείας (ἐν+τέλος+ἔχειν) τελολογικὲς ἔμβιες δομὲς μετὰ διαφόρους βαθμοὺς ἀντιληπτικῆς συνειδήσεως καὶ σκόπιμης (μετὰ ἔνστικτα) ἀντιδράσεως στὰ ἔξωθεν ἐρεθίσματα καὶ στὶς ἔσωθεν παρορμήσεις.

3. Ἡ θαυμασιὰ βίοςφαιρα ἔχει κορυφωθῆ στὴν ἀνθρωπόσφαιρα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῶν ζώντων ὀργανισμῶν. Ἡ ἀνθρωπόσφαιρα, πού συνδέεται ἀλληλεξαρτώμενη μετὰ τὸ ἀνόργανο-ὕλικό καὶ μετὰ τὸ ὀργανικό στοιχεῖο, προβάλλει ὡς κάτι *Nouum* μέσα στὴν

Κτίσι τὸ βασιλεῖο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν. Οἱ ἀνθρωποὶ διακρίνονται ὄντικῶς ἀπὸ τὰ φυτὰ καὶ τὸν ἐνστικτώδη βίό τῶν ζώων ὄχι μόνον ἐμμόνως (ἐν+μένειν), δηλ. μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐνδοκοσμικῆς πραγματικότητος μετὰ αὐτοσυνείδησι, μετὰ ἐλευθερία βουλήσεως, μετὰ προοδευτικῶς ἀναπτυσσομένη κατάρτησι τῆς γνώσεως, μετὰ οἰκείωσι καὶ πραγματώσει τῶν λοιπῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀξιῶν (λ.χ. τοῦ ὠραίου, τοῦ δικαίου, τῆς ἀγάπης καὶ κοινωνικῆς συμβιώσεως, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου), ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ πλαίσια τῆς πίστεως ὑπερβατικῶς, δηλαδή μετὰ διαμόρφωσι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μετὰ τὴν ἀμφίδρομη καὶ παλινδρομικὴ κίνησι τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ψυχῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ οὐρανοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν

ἀγίων. Ἀληθῶς, ἡ ἀνθρωπόσφαιρα, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Γκαῖτε, εἶναι ἓνα ὀλοκληρὸ ἐσωτερικὸ σύμπαν ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, πού εἶναι πολὺ εὐρύτερο καὶ ὠραιότερο ἀπὸ τὸν ὕλικό καὶ λοιπὸ ὀργανικό ἔμβιο κόσμον.

Ὅλες οἱ οἰκολογικὲς προσπάθειές μας θὰ εἶναι κλασματικὲς, ἀποσπασματικὲς καὶ συρρικνωμένες, ἐὰν δὲν λάβωμε ὑπ' ὄψιν καὶ ἀντιμετωπίσωμε ὑπευθύνως τὶς θετικὲς καὶ ἀρνητικὲς διαστάσεις τοῦ δυναμισμοῦ τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρωπίνου πνεύματος, πού χρησιμοποιεῖ ὡς ὄργανα τὶς ἐγκεφαλικὲς λειτουργίες καὶ δρᾷ ἐντὸς τῶν ὕλικῶν καὶ βιολογικῶν πλαισίων, ἀλλ' ἀναμφιβόλως τὰ ὑπερακοντίζει.

Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν ἐκδηλώνεται μετὰ τὴν παθητικὴ, ἀναλλοίωτη καὶ ἐπομένως μονότονη ὁμοιομορφία τῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἐνστικτῶν τῶν ζώων, ἀλλ' ἐνεργεῖ μετὰ ἐνσυνείδητη λογικὴ σκέψι καὶ εἶναι ἐλεύθερο στὴν ἐκλογή τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν του. Τὸ πνεῦμα δὲν περιορίζεται μέσα στὸ σῶμα καὶ δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὴν ὕλη. Σκέπτεται γιὰ τὸ παρελθόν καὶ γιὰ τὸ μέλλον, ἐνεργεῖ μέσα στὸν κόσμον καὶ μετεωρίζεται στοὺς κόσμους τοῦ ἀπείρου, κινεῖται μέσα στὶς χρονικὲς συναρτήσεις καὶ φτερουγίζει πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ὁ ἐπιφανὴς ἰατρός, βιολόγος καὶ ἀνθρωπολόγος Alexis Carrel, στὸ κλασικὸ ἔργο του «Ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ὁ ἀγνωστος», ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη πνευματικὴ προσωπικότης κινεῖται ἐκτὸς τῶν φυσιολογικῶν ὀρίων τῆς καὶ ξεπερνᾷ τὰ σωματικὰ σύνορα. Μετὰ πολυάριθμα αὐτὰ πλοκάμια δρᾷ μέσα στὸ πνευματικὸ σύμπαν. «Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ὀλοκληρωτικὰ καταχωρημένο μέσα στὶς 4 διαστάσεις τοῦ φυσικοῦ *continguum*... Καταγράφεται στὴν ὕλη μετὰ τὸ μέσο τοῦ ἐγκεφάλου» καὶ μετὰ τὶς ἐνεργειές του «ἐπεκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, σὰν ἓνα φύκι, πού στερεώνεται σ' ἓνα βράχο κι ἀφήνει νὰ κυματίζουν τὰ φύλλα του μέσα στὸ μυστήριον τοῦ ὠκεανοῦ», σὲ πνευματικὸς χώρος, στοὺς ὁποίους «μποροῦν νὰ συλλάβουν οἱ μεγαλόπνευστοι τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Τέχνης, καὶ τῆς Θρησκείας τοὺς φυσικοὺς

νόμους, τις μαθηματικές αφαιρέσεις, τις πλατωνικές ιδέες, την υπέρτατη όμορφη» και τις αποκαλύψεις του Θεού (Alexis Carrel, *Ὁ ἄνθρωπος αὐτός ὁ ἄγνωστος*, μτφρ. Νάσου Ἀ. Τζαρτζάνου, Ἀθήναι, σ. 126). Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν πορισμάτων, πού συγκέντρωσαν ὅλες μαζί οἱ χωριστὲς ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες. Δέν δυνάμεθα «*νὰ τὸν συλλάβουμε ὁλόκληρο. Περικλείει τεράστιες ἄγνωστες περιοχὲς καὶ οἱ δυνατότητές του εἶναι γιγάντιες*» (αὐτόθι, σ. 269). Ὅταν τὸν ἐνατενίζουμε μέσα στὴν ἄρμονία τῶν ψυχοσωματικῶν, ὀργανικῶν καὶ πνευματικῶν του διαστάσεων, καταλαμβανόμεθα ἀπὸ «*μιὰ δυνατὴ αἰσθητικὴ συγκίνηση*» (αὐτόθι). Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως λέγει ὁ ἐπιφανὴς γάλλος Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Παρίσι Jacques Maritain (1872-1973), «*εἶναι ἓνα λεπτὸ τμῆμα τῆς ὕλης, πού συγχρόνως εἶναι καὶ ἓνα σύμπαν, ἓνας ἐπαίτης, πού εἶναι μέτοχος στὸ ἀπόλυτο ὄν, θνητὴ σάρκα, πού ἡ ἀξία της εἶναι αἰώνια, καὶ ἓνα πολὺ μικρὸ κομμάτι ἄχυρο, πού μέσα του μπαίνουν οἱ οὐρανοί... Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἱερότητά της καὶ τὰ δίκαιά της ἀνήκουν στὴν τάξι τῶν ἱερῶν πραγμάτων, πού φέρουν τὴ σφραγίδα τοῦ Πατέρα τῶν ὄντων καὶ πού ἔχουν μέσα σ' αὐτὸν τὸ τέλος καὶ τὴν κίνησή τους*» (Jacques Maritain, *Ἡ κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας*, μτφρ. Τατιάνας Ρούφου, περ. «Ἀκτίνες», ἔτος 1946, σ. 38). Γι' αὐτὸ ὁ ἱερός ψαλμωδός, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Θεό, ἔλεγεν: «*Ἠλάττωσας αὐτὸν (δηλ. τὸν ἄνθρωπο) βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν*

Σου» (Ψαλμ. η', 5-9). Ἀληθῶς «*Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν*» (Πράξ. ιζ', 28).

4. Μὲ τὴν ἐξέτασι τῆς Φαινομενολογίας τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς ὑλικῆς κτίσεως, τῆς βίωσης σφαιρας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνθρωπόσφαιρας, τῶν τριῶν αὐτῶν ὄντικῶν στρωμάτων τῆς Κτίσεως, διαπιστώνομε τὶς ἀλληλεξαρτήσεις τους. Κάθε ὄντικο στρῶμα στηρίζεται πάνω στὸ κατώτερο. Χωρὶς τὴν ὕλη δέν ὑπάρχει βίωση σφαιρα. Καὶ χωρὶς τὸ ὑλικὸ καὶ βιολογικὸ ὑπόστρωμα, χωρὶς ἐγκεφαλικὲς λειτουργίες δέν ἐκδηλώνεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπόσφαιρας. Σὲ κάθε ἀνώτερο ὄντικο στρῶμα

ὑπάρχει κάτι ἐπὶ πλεόν, πού δέν ὑπάρχει στὰ ἐμπεριεχόμενα μέσα σ' αὐτὸ κατώτερα ὄντικὰ στρώματα.

Ἀπὸ τὶς ἀλληλεξαρτήσεις αὐτὲς τῶν στρωμάτων τῆς ὑλικοπνευματικῆς κτίσεως δημιουργεῖται ἡ οὐσία τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος. Τοῦτο προκαλεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ σχέσεις τῶν ἱεραρχικῶς διαρθρωμένων καὶ ἀ λ λ η λ ο ε ξ ρ τ ω μ ἔ ν ω ν ὄντικῶν στρωμάτων καὶ δομικῶν στοιχείων τῆς Κτίσεως διαταράσσονται, ὅταν δέν ἀνταποκρίνονται στὸ περὶ αὐτῶν θέλημα τοῦ Δημιουργοῦ. Ἡ διατάραξις εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῆ, διότι τὰ

ἀλληλεξαρτώμενα δομικὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου δέν εἶναι στατικά, ἀλλὰ δυναμικά. Αὐτὰ ὡς ἐνεργοῦντα («*πράττοντα*») καὶ ὡς δημιουργοῦντα τὴν «*πραγματικότητα*» (ἐτυμολογικῶς ἐκ τῆς λέξεως «*πρᾶγμα*»), πού σχετίζεται πρὸς τὸ «*πράττειν*»), μὲ τὴν ἐπέμβασι τῆς κακῶς χρησιμοποιουμένης ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δυνατόν νὰ ἐξέρχονται ἀπὸ τὰ ὅρια, πού ὠρίσε γι' αὐτὰ ὁ Δημιουργός, καὶ νὰ ἀσκοῦν ἀλυσιδωτὲς πιέσεις, ἀλλοιώσεις, ἐκφυλιστικὲς μεταλλαγές καὶ ἀναστρέψιμες ἢ μὴ ἀναστρέψιμες φθορές πάνω στὰ συναρτώμενα πρὸς αὐτὰ λοιπὰ συστατικά στοιχεῖα τοῦ κόσμου.

Οί σημερινοί οικολόγοι έπομένως πρέπει νά όραματίζονται ώς ιδεώδες ό,τι ό Μέγας Βασίλειος περιέγραφε, όταν έλεγεν: «Όλον τόν κόσμον άνομοιομερή τυγχάνοντα άρρηκτώ τινι φιλίας δεσμῶ εἰς μίαν κοινωνίαν καί άρμονίαν συνέδησεν, ώστε καί τά πλείστον άλλήλων διεστηκότα ήνωσθαι δοκεῖν δια τῆς συμπαθείας». Για νά έξασφαλίξεται ή «παναρμόνιος τῶν γινομένων τάξις», ώς θά προσέθετεν ό άγιος Γρηγόριος Νύσσης, εἶναι «ανάγκη πᾶσα μένειν έκαστον επί τοῦ ιδίου μέτρου καί σταθμοῦ, μήτε αύξήσεως μήτε κολοβώσεως έν τοῖς ὑπό τοῦ Θεοῦ μεμετρημένοις καί ὑπ' Αὐτοῦ περιεχομένοις δυναμένης γενέσθαι».

5. Έξ αὐτῶν γίνεται φανερή ή εὐθύνη για τόν ρυθμιστικό ρόλο μας μέσα στην Κτίσι. Ἀπό τήν ήθικη ποιότητα τοῦ ρόλου αὐτοῦ έξαρτᾶται ή ποιότης τῶν άλυσιδωτῶν δυναμικῶν άλληλεπιδράσεων τῶν δημιουργημάτων καί τῆς αντιμετώπισεως τοῦ οικολογικοῦ προβλήματος. Στό σημεῖο αὐτό ἄς έπιτραπή νά προσθέσωμε έπισημαίνοντας ότι δέν πρέπει νά παραθεωρῆται, ώς μή ὠφελειν, ή όλότης τῶν διαστάσεων τῆς πνευματικῆς

άνθρωπόσφαιρας. Αὐτή πρέπει νά μνημονεύεται όχι μόνον για τήν επίδρασί της πρὸς τὰ ἔξω, δηλ. για τήν ήθικη εὐθύνη της στην ἔνεκα ὠφελιμισμοῦ, πλεονεξίας καί ήθικοῦ μιθριδατισμοῦ καταστροφή καί μόλυνσι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, αλλά καί για τή συμπεριφορά της πρὸς τὰ ἔσω, για τήν πνευματικῆ αυτοκαταστροφή καί τόν αυτοεκφυλισμό της μέ τήν παντοειδῆ διάβρωσι καί μόλυνσι τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος (λ.χ. μέ τίς πνευματικές διοξίνες τῶν ρυπαρῶν δημοσιευμάτων τοῦ Τύπου, μέ τήν καθαριδίνη τῶν αἰσχυρῶν καί ψυχοφθόρων ραδιοηλεκτρονικῶν

προγραμμάτων, μέ τὰ πνευματικά δηλητήρια τῶν ήλεκτρονικῶν καί ψηφιακῶν ΜΜΕ, μέ τὸ φθοροποιὸ παράδειγμα τῶν γονέων). Πρέπει ή παντός εἶδους Ἑγεσία νά κηρύξη συναγερμό για νά κατανοηθῆ ἀπό ὅλους ότι δέν ὑπάρχουν μόνον ρυπανθέντα τμήματα τῶν διαφόρων στρωμάτων τῆς ὑλικῆς κτίσεως καί τῆς βίόσφαιρας, αλλά καί μολυσμένο, έκφυλισμένο καί μεταλλαγμένο πνευματικὸ περιβάλλον. Ἡ άκεραιότητα τῆς Δημιουργίας προϋποθέτει καί τήν δι' αὐτοπροστασίας καί αυτοκαθάρσεως συνεχή έξυγίανσι τῆς πνευματικῆς ατμοσφαιρας, ή ὁποία —κατὰ τή μαρτυρία

τῆς ψυχοσωματικῆς Ἱατρικῆς— ἔχει άντανάκλασι καί έπιπτώσεις καί στή σωματικῆ καί βιολογικῆ σφαιρα.

Ἐπομένως, για νά μή εἶναι ή παγκόσμια οικολογικῆ προσπάθεια ατελής, συρρικνωμένη καί άποσπασματικῆ, πρέπει, εκτός λ.χ. τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Κιότο ή τῶν άποφάσεων αὐτῶν τῶν ήμερῶν στο Παγκόσμιο Οικολογικὸ Συνέδριο Κορυφῆς τοῦ Γιοχάνεσμπουργκ, οἱ ιθύνοντες τίς τύχες τοῦ πλανήτου μας ή τῶν ἐπὶ μέρος τμημάτων του σέ συνεργασία μέ τήν Χρι-

στιανικῆ Ἐκκλησιαστικῆ Ἑγεσία νά συντονίσουν τίς προσπάθειές τους πρὸς δημιουργίαν κάποιου νέου Πρωτοκόλλου έξυγιάνσεως καί προστασίας καί τῆς πνευματικῆς ανθρωπόσφαιρας. Ὅσον καί ἂν τὸ αἴτημα αὐτὸ φαίνεται κάπως οὐτοπιστικὸ στὸν έκκοσμηκευμένο κόσμον, πρέπει τουλάχιστον οἱ εκπρόσωποι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας νά τὸ έπαναλαμβάνουν συνεχῶς μέσα στις σφαιρες τῆς έπιρροῆς τους. Πρέπει κάποτε νά άφυπνισθοῦμε καί νά συνειδητοποιήσωμε τήν **όλότητα** τῶν ὑλικοβιολογικῶν καί πνευματικῶν **διαστάσεων** τοῦ οικολογικοῦ προβλήματος.

Κτίση - Δημιουργία

Τοῦ Ἀριστομένους Κ. Μασσάγγα

α. Κτιστό καὶ ἄκτιστο· ἡ πρώτη θεμελιώδης διάκριση

Οἱ μεγάλοι θεολόγοι καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνική ἔννοια τοῦ γεννητοῦ κόσμου (τῆς χα-

πρὸς τὸν κόσμο, ἐνῶ τὰ κτίσματα εἶναι δημιουργήματα μεταβαλλόμενα, τρεπτά καὶ παθητά. Αὐτὰ ἔχουν τὴν αἰτία τῆς ὑπαρξῆς τους σὲ κάποιον ποὺ βρίσκεται «ἔξω» ἀπὸ αὐτά. Ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, ἐπειδὴ Αὐτὸς ποὺ τὰ δημιούργησε θέλει νὰ ὑπάρχουν. Καὶ

ώδους ὕλης ἢ ὁποῖα παίρνει μορφή καὶ τάξη) καὶ τοῦ ἀγέννητου Θεοῦ, διακήρυξαν ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο κόσμοι, παράλληλοι ἢ ἀντιθέμενοι, στὰ ἐπίπεδα ὕλικου-πνευματικοῦ, αἰσθητοῦ-νοητοῦ, ὄρατοῦ-ἀοράτου, σωματικοῦ-ψυχικοῦ. Κατ' αὐτοὺς μία κυρίως διάκριση ὑπάρχει καὶ ἀφορᾷ τὸν κτιστό κόσμο καὶ τὸν ἄκτιστο Θεό. Ἀνάμεσα στὸν Κτιστὴ καὶ τὰ κτίσματα ὑπάρχει μία ἀπόλυτη ἐτερότητα, μία ἰλιγγιώδης ἀβυσσος. Ὁ Κτιστὴς καὶ Δημιουργὸς ἔχει τὴν ἀρχὴ στὸν ἑαυτό του, εἶναι πλήρως, ἀπόλυτα ὑπερβατικὸς καὶ «Ἄλλος»

δὲν ἐρμηνεύονται παρὰ μέσα ἀπὸ Αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσή τους.

β. Οὐσία καὶ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ

Μία δεύτερη διάκριση κεφαλαϊώδους σημασίας, ἀκρογωνιαίος λίθος γιὰ τὴν πατερική θεολογία, εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴν Οὐσία ἢ Φύση τοῦ Θεοῦ καὶ στὶς ἄκτιστες Ἐνέργειές Του. Κατὰ τοὺς Πατέρες ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόλυτα ἀγνωστος ὡς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι τῆς ὑπαρξέως Του. Ὅμως ὁ ἴδιος ὁ

Θεός υπάρχει και κατά έναν άλλο τρόπο — αυτόν των Ἀκτίστων Ἐνεργειῶν και με αυτόν τόν τρόπο ὑπαρξης γίνεται γνωστός στους ανθρώπους. Εἰδικά κατά τή δημιουργία ὁ Θεός Πατήρ κάνει γνωστό τόν Ἐαυτό Του καθώς φέρνει στήν ὑπαρξη, δια τοῦ Υἱοῦ και με τή συνέργεια τοῦ Πνεύματος ἕναν κόσμο ἀπόλυτα νέο και ριζικά διαφορετικό ἀπό Αὐτόν. Με τις θεῖες Ἐνέργειές Του δημιουργεῖ τὰ κτιστὰ πράγματα, ἀποτυπώνοντας πάνω τους τις ἀκτιστες εἰκόνες που ἔχει ὁ Ἴδιος στή Σοφία Του. Οἱ θεῖες ἐνέργειες (ἐτερογενεῖς τῶν

γ. Ἡ «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος» και «ἐξ οὐκ ὄντων» δημιουργία

Για τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ ἔννοια τοῦ μηδενὸς ἦταν ἀγνωστή. Για αὐτοὺς πάντα ὑπῆρχε κάτι που ἔδινε ὄντολογικὸ περιεχόμενο στο μὴ ὄν. Ὅμως, ἀπὸ αὐτὸ τὸ μὴ ὄν ἦταν ἀδύνατο νὰ δημιουργηθεῖ ὅ,τιδήποτε. Ὅ,τι δημιουργεῖ ὁ Θεός ἢ ὁ ἄνθρωπος για τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἔχει σχέση με τὴν προϋπάρχουσα ὕλη. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀντιμετωπίζοντας τὴν ἀποψη που ἤθελε τὸ

κτισμάτων και ὁμοιογενεῖς τοῦ Θεοῦ) δίνουν ὑπόσταση και μορφοποιοῦν τὴν ὕλη, αὐτὲς ἀποτελοῦν τοὺς ἐσώτατους «λόγους» τῶν πραγμάτων, τὴ μυστικὴ «ἀλήθεια τῶν ὄντων». Γι' αὐτὸ και σύμπασα ἡ κτιστὴ πραγματικότητα, ὅλη ἡ δημιουργία με κορωνίδα τὸν ἄνθρωπο, ἀναδεικνύεται σὲ ἀληθινὴ «θεοφάνεια»: Σ' ἕναν παράδοξο δηλ. εἰκονισμό τῆς θεῖας δόξας, σὲ μία μαρτυρία παρουσίας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, σὲ λαμπρὸ σπουδαστήριο θεολογίας, δια τοὺς θέλοντας πιστεῦσαι (Μ. Ἀθανάσιος).

Θεὸ τεχνίτη και διαμορφωτὴ τῆς ὕλης (Πλάτων) διακήρυξαν τὴν «ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργία». Ἀλλὰ προχώρησαν ἀκόμη πιὸ πέρα. Ἀντιμετωπίζοντας τὸ Νεοπλατωνισμό, που ἤθελε τὸν κόσμο ὡς προέκταση (ἀπορροτὴ) μιᾶς πρώτης και ἐνιαίας θεῖας οὐσίας, τόνισαν ὅτι ὁ Θεός ὄχι μόνο φέρνει στήν ὑπαρξη τὸν κόσμο ἀπὸ τὸ μηδέν ἀλλὰ και δημιουργεῖ κάτι ἀπόλυτα διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ που εἶναι ὁ Ἴδιος. Μιὰ τέτοια προσέγγιση τῆς δημιουργίας, φέρνει τὴν ἀνθρώπινη σκέψη ὁπωσδήποτε στὰ κρᾶσπεδα ἐνὸς ἀπερινόητου

μυστηρίου. Γιατί, ό,τι δημιουργούν οι άνθρωποι, αποτελεί κατ' ουσίαν μεταποίηση μιᾶς πρώτης ύλης. Ἐνώ ὁ κτίστης καὶ Δημιουργὸς τοῦ Παντός δημιουργεῖ κάτι ἀπόλυτα διαφορετικὸ ἀπὸ Αὐτόν. Τώρα τὸ πῶς ἔρχεται στὴν ὑπαρξὴ αὐτὸς ὁ κόσμος, καὶ πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ μιὰ ἄλλη ἐτερότητα, αὐτὸ θὰ μένει ἀσύλληπτο γιὰ τὴν ἀνθρώπινη διάνοια. Ὅμως, παρὰ τὴν ἀδυναμία κατανόησης, αὐτὸ πού μᾶς ἀποκαλύπτεται εἶναι ἀφάνταστα σημαντικὸ: *ὅτι ἡ κτίσις δὲν εἶναι ἀπόρροια κάποιας θείας οὐσίας, ἀλλὰ ἔργο ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ.*

δ. Ἡ κτίσις ἔργο τῆς ἀγαπητικῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θέλοντας νὰ διαφυλάξουν τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ ἔναντι τοῦ κόσμου, δὲν ἔπαισαν νὰ τονίζουν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐπειδὴ δὲν μπορούσε νὰ κάνει διαφορετικὰ ἢ γιατί εἶχε ἀνάγκη τὰ δημιουργήματά του. Ἐνας τέτοιος Θεὸς ὑποταγμένος στὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα τῆς Οὐσίας Του, καὶ δεμένος ἀπόλυτα μὲ τὸν κόσμον, δὲν εἶναι Θεός. Ἡ δημιουργία δὲν ἀποτελεῖ προϋπόθεση ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ. Θεὸς ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας. Ὅπως ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς μπορούσε νὰ μὴ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον, χωρὶς αὐτὸ νὰ πρόσθετε ἢ νὰ ἀφαιροῦσε τίποτε ἀπὸ τὸν Ἐαυτό Του. Δημιουργεῖ λοιπὸν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὄχι γιατί προκαλεῖται ἢ ἐκβιάζεται ἀπὸ κάποια αἰτία ἢ ἀπὸ κάποιες προϋπάχουσες σκέψεις πού βρίσκονται μέσα στὴ θεία οὐσία, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ θέλει καὶ ἀπὸ ἀγάπη, ἀπὸ μιὰ δύναμη βουλητικῆ. Κι ἐδῶ ἔχει καίρια σημασία ἡ ἄλλη διάκριση πού κάνουν οἱ Πατέρες, ἀνάμεσα στὴν Οὐσία καὶ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη γέννηση καὶ στὴν ἀνθρώπινη δημιουργία. Ἡ γέννηση ἐνὸς παιδιοῦ, μας λένε, εἶναι καρπὸς τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Καὶ μέσα ἀπὸ τὴ φυσικὴ γονιμότητα γεννιέται καὶ τὸ ὄμοιο, τὸ ὁμοούσιο, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ ἀνθρώπινη δημιουργία εἶναι ἔργο τῆς θελήσεως.

Καὶ ὁ καλλιτέχνης δημιουργεῖ κάτι ἄλλο πού διαφέρει ἀπὸ τὸν καρπὸ τῆς φυσικῆς γέννησης. Γιατί ἄλλο εἶναι ἡ φύση ἢ ἡ οὐσία καὶ ἄλλο ἡ ἀνθρώπινη θέληση ἢ ἐνέργεια. Ὁ κόσμος ἐπομένως ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἔργο ἢ ἀπόρροια τῆς θείας φύσεως, γιὰ νὰ ἔχει μιὰ «κατ' οὐσίαν» ὁμοιότητα ἢ «συγγένεια» μὲ τὸ Θεό. Ἀντίθετα, εἶναι θελήσεως ἔργο. Κι αὐτὸ μᾶς παραπέμπει ὄχι στὴ θεία οὐσία, ἀλλὰ στὴ θεληματικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ.

ε. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς πατὴρ δημιουργὸς τοῦ κόσμου

Σύμφωνα μὲ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως ἡ Ἐκκλησία πιστεύει «*Εἰς ἓναν Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων*». Πού σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς Πατὴρ, Αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ὁ Παντοκράτωρ δημιουργὸς τῆς κτίσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀρνήθηκαν μὲ ὅλες τους τὶς δυνάμεις τὴ διδασκαλία τῶν Γνωστικῶν γιὰ ἓνα ἀγαθὸ Θεό, ξένο πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορία, καὶ γιὰ ἓναν ἄλλο κατώτερο Θεό, αὐτὸν τῆς Δημιουργίας. Γιὰ τὴ Βιβλικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, μιὰ τέτοια διάκριση εἶναι τερατώδης. Κι αὐτὸ γιατί ἡ δημιουργία εἶναι ἔργο τοῦ ἐνεργοῦντος Θεοῦ, τοῦ Ἐνὸς καὶ Τριαδικοῦ. Τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός πού θέλει νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ τὸν ἐνώσει μὲ τὸν Ἐαυτό Του διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου, πού ἀναλαμβάνει νὰ πραγματοποιήσει τὴ θεία εὐδοκία τοῦ Πατρός, καὶ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πού συνεργεῖ στὴ δημιουργία καὶ ἐμπλουτίζει τὸν κόσμον. Ὅλη, λοιπὸν, ἡ Ἁγία Τριάδα, μέσα ἀπὸ τὶς λεπτές διακρίσεις τῶν ἐνεργειῶν τῶν προσώπων, δημιουργεῖ αὐτὸν τὸν ὠραῖο κόσμον καὶ πάνω σ' αὐτὸν εἰκονίζεται.

Ὅμως ἡ δημιουργία δὲν συνεπάγεται ὅτι κάποια στιγμή ὁ Θεὸς ἔγινε κάτι πού δὲν ἦταν. Ἐνῶ ὁ κόσμος ἦρθε στὴν ὑπαρξὴ κατὰ τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς θείας Οἰκονομίας, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς ἄρχισε τότε νὰ γίνεται Δημιουργός, κάτι παραπάνω ἀπὸ αὐτὸ πού

ήταν. Ἡ δημιουργική ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ, σχετικὰ μὲ τὴ δημιουργία, ἦταν προαιώνια στὴ θεία βουλή. Ὁ Θεὸς εἶχε πάντα ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου. Κάποια δὲ στιγμή ἡ θεία βουλή γίνεται προσωπικὸ ἔργο, ιστορική πράξη καὶ θαῦμα. Μὲ τὴν προσταγή τοῦ *γεννηθήτω*, τὸ θεῖο καὶ αἰώνιο ἔργο ὑφίσταται. Τότε δημιουργεῖται *ὁ ἐν τῷ χρόνῳ κτιστός κόσμος*, μία ἀπόλυτα νέα καὶ πολυδύναμη κτίση γιὰ νὰ συμμετάσχει στὴ θεία ζωὴ καὶ δόξα.

**στ. Ἕνας κόσμος εἰς τὸ εἶναι
καὶ γιὰ τὸ εὔ εἶναι**

Μὲ βάση τὴ Βιβλικὴ καὶ Πατερικὴ κτισσιολογία, ἀφοῦ ὁ κόσμος ἀναδύεται ἀπὸ τὸ μηδέν, βρίσκεται σὲ μία κατάσταση ρενστότητας, *«ἀλλοιουμένην ἔχει τὴν φύσιν»*. Καὶ ἀφοῦ δὲν ἔχει μέσα στὸν ἑαυτό του τὴν αἰτία τῆς ὑπάρξεώς του, μπορεῖ νὰ γυρίσει καὶ πάλι στὸ μηδέν. Ὅμως κάτι τέτοιο δὲν εἶναι μία ἀδήριτη ἀνάγκη, τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Ἡ δημιουργική θέληση τοῦ Θεοῦ δὲν ἀρχίζει μὲ ἓνα γεγονός καὶ μετὰ σταματᾷ. Ἀπεναντίας, ἀποτελεῖ μία διαρκὴ δημιουργία, καθὼς διακρατεῖ ἐξακολουθητικὰ τὰ πράγματα *εἰς τὸ εἶναι* καὶ τὰ προάγει *εἰς τὸ εὔ εἶναι*. Ὁ Θεὸς λοιπὸν δὲν δημιουργεῖ ἓνα κόσμο γιὰ νὰ πεθάνει. Καὶ ὅ,τι αὐτὸς δίνει, δὲν τὸ παίρνει πίσω. Ἄν διατηροῦνται στὴ ζωὴ τὰ πράγματα, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται σὲ κάποιους φυσικοὺς νόμους αὐτονόητης ἐξέλιξης καὶ ἀναγέννησης, ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι Ὁ Τριαδικὸς Θεὸς ἀπλώνει πάνω στὸν κόσμο τὴ χάρι Του, *δι' ἧς τὰ πάντα ζωοποιεῖται καὶ πρὸς τὸ εἶναι φυλάττεται* (Κύριλ. Ἀλεξ.). Ἔτσι, παρ' ὅλο πὸ ὁ κόσμος ἔχει ἀρχή, δὲν ἔχει τέλος. Οὔτε μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ στὸν αὐτομηδενισμό, ἀφοῦ ὁ Υἱὸς ἐνανθρώπησε καὶ συγκεφαλαιώσε ὅλη τὴν κτίση στὸ σῶμα Του πὸ εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἀπεναντίας, εἶναι ἓνας κόσμος πὸ γίνεται ἀθάνατος καθὼς μετέχει στὴ θεία ζωὴ καὶ δόξα. Ὅμως μία τέτοια ἀθανασία δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ὑποχρεωτική. Ὅλη ἡ κτίση ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀκολουθήσει μία θεότροπη πορεία πρὸς τὴν τελείωση ἢ μία

ἄλλη πορεία ἄρνησης τοῦ Θεοῦ. Καθὼς ὁ ἄνθρωπος συγκεφαλαιώνει ὅλα τὰ κτίσματα, μπορεῖ, μόνος αὐτὸς ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα, νὰ ὀδηγήσει τὸν κόσμο πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὴν πληρότητα τῆς ζωῆς ἢ μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ πρὸς τὴν καταστροφή. Γιατὶ ὁ κόσμος, μὲ κορυφαῖο τὸν ἄνθρωπο, δὲν εἶναι μία ὁλότητα κλειστή καὶ ἀνακυκλούμενη, ἀλλὰ ἓνα πολυδύναμο σύμπαν πὸ βρίσκεται εἴτε σὲ σχέση μὲ τὸν Θεὸ εἴτε σὲ ἄρνηση σχέσης. Μὲ ἀποτέλεσμα, ἄλλοτε αὐτὸς ὁ κόσμος νὰ προάγεται συνέχεια τελειούμενος (κατὰ μετοχὴ στὴ χάρι τοῦ Θεοῦ) καὶ ἄλλοτε νὰ αὐτοκαταστρέφεται, χωρὶς ὅμως νὰ ὀδηγεῖται καὶ στὸν αὐτομηδενισμό.

Ἡ κατ' ἐξοχὴν δὲ προαγωγή καὶ τελείωση τοῦ κόσμου διενεργεῖται μέσα ἀπὸ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἰδιαίτερα μέσα ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία. Ἐδῶ ὅλα τὰ κτιστὰ πράγματα ἀποκαλύπτουν τὴν ἀληθινὴ τους φύση, ὡς πεπραγμένα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ κτίσματα τοῦ Λόγου. Ἔτσι, ἐνῶ ἀπὸ τὴ μία ἡ κτίση *«στενάζει καὶ κραυγάζει ἀπὸ πόνο σὰν τὴν ἐτοιμόγεννη γυναῖκα ἢ ἴδια ζεῖ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση στὴ φθορά»* (Ρωμ. 8, 21). Γιατὶ μέσα ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία ὅλη ἡ κτίση προσκομίζεται ὡς ἀναφορὰ καὶ μεταποιεῖται σὲ νέα δημιουργία, καθὼς ὁ Χριστὸς ὡς ἔνσαρκος Λόγος καὶ ἔσχατος Ἀδὰμ ἀνακεφαλαιώνει τὰ πάντα καὶ τὰ ἀφθαρτίζει θεοπρεπέστατα. Πρόκειται γιὰ μία νέα κατάσταση πὸ ἄρχισε ἤδη καὶ γίνεται μὲ τὴν Ἀνάσταση, βιώνεται μέσα στὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ. Ὅταν θὰ ὀλοκληρωθεῖ, ὅλοι οἱ λόγοι τῶν ὄντων θὰ ἀποκαλυφθοῦν ὡς πραγματικότητες τῶν Ἐσχάτων, μὲ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴ Νέα Γῆ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ ἐλπίδα. Τότε ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ πὸ ζεῖ ἡ Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα καὶ πρόγνωση, θὰ γίνῃ λαμπρὴ πραγματικότητα. Σ' αὐτὴ τὴ πάμφωτη κατάσταση, ὅλα τὰ κτίσματα θὰ ἔχουν τὴ θέση τους. Τότε θὰ μάθουμε, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἔσχατα πρὸς τὰ πρῶτα, ποιά ἦταν ἡ ἀπ' ἀρχῆς προοπτικὴ τῆς κτίσεως, πῶς καὶ γιατί δημιουργήθηκε ὁ κόσμος.

Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία*

Τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου

«Ι. Ἀπὸ τῆ λειτουργικῆ ἐμπειρία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὰ ἀκόλουθα.

(α) Ὅλες οἱ ἀρχαῖες Λειτουργίες, ἰδιαίτερα στὴν Ἀνατολή, περιλαμβάνουν καθαγιασμό τῆς ὕλης καὶ τοῦ χώρου. Δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτὲς τὶς Λειτουργίες τάσεις ποὺ νὰ ὠθοῦν τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ σὲ στάσεις ἐνδοστρέφειας καὶ αὐτοσυνειδησίας. Ὅλα στὶς Λειτουργίες αὐτὲς ἀποβλέπουν στὴ συμμετοχὴ τοῦ προσευχόμενου στὸ γεγονός τῆς κοινωvίας μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς λατρευτικῆς κοινότητας καὶ μὲ τὸ ὕλικὸ πλαίσιο τῆς Λειτουργίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο, ποὺ εἶναι σαφῶς μέρος τοῦ ὕλικου κόσμου, ἡ ἀρχαία Λειτουργία προσπαθοῦσε νὰ ἀπευθυνθεῖ σὲ ὅλες τὶς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ γεγονός: στὴν ὄραση μὲ τὶς εἰκόνες καὶ τὰ ἄμφια, στὴν ἀκοὴ μὲ τοὺς ὕμνους καὶ τὶς ψαλμωδίες, στὴν ὄσφρηση μὲ τὴν ὄσμὴ τοῦ λιβανιοῦ κ.λπ. Καὶ ἐπὶ πλέον οἱ προσευχῆς “*ὑπὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς...*”, τοποθετοῦν τὴ Λειτουργία στὴν καρδιά τῆς δημιουργίας.

(β) Ὅλες οἱ ἀρχαῖες Λειτουργίες φαίνεται νὰ μὴν ἔχουν ὡς κέντρο τους τόσο τὸν καθαγιασμό τῶν δώρων —καὶ ἀκόμα λιγότερο τὴν ψυχολογικὴ ἀνάμνηση τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ— ὅσο τὴν “ἀναφορὰ” τῶν δώρων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου στὸ Δημιουργὸ Πατέρα, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ σὲ ὅλες τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς Λειτουργίες εἶναι γνωστὸ ὡς Ἀναφορὰ. Οἱ λειτουργιολόγοι σήμερα τείνουν στὸ νὰ

τουίσουν αὐτὴ τὴν ξεχασμένη λεπτομέρεια, ἡ ὁποία ὄντως μπορεῖ νὰ ἔχει ξεχωριστὴ σημασία γιὰ μιὰ θεολογία τῆς δημιουργίας. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἡ “λεπτομέρεια” αὐτὴ ἐπικεντρώνει ἐξ ἴσου τὴν προσοχὴ στὴν πράξη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἱερέως τῆς δημιουργίας, καθὼς καὶ στὴν πράξη τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος στέλνει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, γιὰ νὰ μεταβάλλει τὰ προσφερόμενα Δῶρα σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ τὸ ξεχασμένο στοιχεῖο εἶναι τόσο κεντρικὸ στὴ συνείδηση τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὥστε προσφέρει καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν ὀρολογία, γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ταυτότητα καὶ τὸ ὄνομα τῆς εὐχαριστιακῆς Ἀκολουθίας: στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ἡ ἀκολουθία αὐτὴ ὀνομαζόταν —ὄχι χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία— καθαρά καὶ ἀπλὰ Ἀναφορὰ ἢ Εὐχαριστία. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὅροι ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἱερατικὴν πράξη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκπροσώπου ὅλης τῆς δημιουργίας.

Σὲ σχέση μὲ ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ὑπογραμμίσουμε, ὅτι ἡ ἀρχαία εὐχαριστιακὴ Λειτουργία ἀρχίζε τὴν εὐχαριστιακὴ εὐχὴ ἢ τὸν “κανόνα” μὲ εὐχαριστία γιὰ τὴ δημιουργία πρὶν ἀπὸ ὅλα, καὶ ὕστερα γιὰ τὴ λύτρωση διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως εἶναι ἡ εὐχαριστιακὴ Λειτουργία, ἡ ὁποία σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Ἅγιο Κύριλλο τῶν Ἱεροσολύμων στὶς *Μυσταγωγικὲς Κατηχήσεις* του, ἡ εὐχαριστία γιὰ τὴ δημιουργία φαίνεται νὰ εἶναι τὸ μόνο περιεχόμενο τοῦ εὐχαριστιακοῦ κανόνα, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται καθόλου ἢ θυσία τοῦ Χριστοῦ. Βέβαια, αὐτὸ δὲν ἦταν ὁ συνηθισμένος τύπος, ἀλλὰ μπορούμε νὰ τὸ χρησι-

* Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου, *Ἡ κτίσις ὡς εὐχαριστία*, Ἀθήνα 1998, σελ. 59-63.

μοποιήσουμε, για να τονίσουμε το πόσο κεντρική θέση είχε ή “ἀναφορά” τῆς κτίσεως στὴν ἀρχαία Λειτουργία. Τὸ ἱερατικὸ στοιχεῖο τῆς Εὐχαριστίας —καὶ αὐτὸ ἀξίζει νὰ τὸ τονίσουμε— δὲν ἦταν ἡ θυσία, ὅπως συνέβαινε στὸ Μεσαίωνα, ἀλλὰ ἡ ἀναφορά στὸ Θεὸ τῆς δικῆς Του δημιουργίας. Ἐπομένως, εἶναι πολὺ σημαντικό νὰ ἀποκαλύψουμε καὶ ἀποκαταστήσουμε αὐτὴ τὴ διάσταση, μὲ σκοπὸ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα.

II. Ἡ δευτέρα περιοχὴ, πέρα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ Λειτουργία, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀρχαία

σκέψως τοῦ Ὀριγένη, ὁ ἀσκητισμὸς μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἦταν ταυτισμένος μὲ ἄρνηση ἢ περιφρόνηση τῆς ὑλικῆς κτίσεως. Στὸ Γεροντικὸ (μιὰ συλλογὴ ἱστοριῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν μοναχῶν καὶ τὰ ἀποφθέγματά τους) συναντοῦμε ἱστορίες ἀσκητῶν, ποὺ ἔκλαιγαν γιὰ τὸ θάνατο τῶν πουλιῶν ἢ ποὺ ζοῦσαν εἰρηνικὰ μὲ ἄγρια ζῶα. Ἀκόμη καὶ σήμερα στὸ Ἅγιον Ὄρος μπορεῖ κανεὶς νὰ συναντήσει μοναχοὺς, ποὺ ποτὲ δὲν σκότωσαν κάποιον ἔρπετό, ἀλλὰ ποὺ συνυπάρχουν εἰρηνικὰ μαζί τους, κάτι ποὺ θὰ ἔκανε καὶ τοὺς πιὸ καλοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ μᾶς νὰ ἀνατριχιάσουν.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ σεβασμὸ τῆς φύσεως,

Ἡ Λειτουργία τῶν ἀγγέλων, Τοιχογραφία Ἰ. Μουῆς Φιλανθρωπινῶν (1542).

Ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ ἀναβιώσουμε τὴ θεολογία τῆς σήμερα, εἶναι ἡ Ἀσκητικὴ. Ἐδῶ τὰ πράγματα ἀπαιτοῦν κάποιες ἐξηγήσεις, γιατί ὁ ἀσκητισμὸς συνήθως ταυτίζεται μὲ κάποια ἐχθρικότητα ἔναντι τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καί, στὴν καλύτερη περίπτωση, μὲ τὴν περιφρόνησή του. Μὲ ἐξαιρεση ὀρισμένων τάσεων στὸν ἀρχαῖο μοναχισμό, ποὺ ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς

θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι σ’ αὐτοὺς τοὺς κύκλους τῶν θεολόγων τῆς ἐρήμου τῆς Ανατολῆς εἶχε ἰδιαίτερα ἀναπτυχθεῖ ἡ πίστη, ὅτι ἡ “εἰκόνα τοῦ Θεοῦ” στὸν ἄνθρωπο βρίσκεται καὶ στὸ σῶμα ἐπίσης, ὄχι μόνο στὴν ψυχὴ του. Πραγματικὰ τὸν ἀσκητισμὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τὸν χαρακτήριζε ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ “ἰδίου θελήματος”, ἔτσι ὥστε ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὴν τάση νὰ κυριαρχεῖ στὸν

έξωτερικό κόσμο με τὸ δικό του θέλημα καὶ νὰ τὸν χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴ δική του ἱκανοποίηση, νὰ μαθαίνει νὰ μὴν κάνει κέντρο τῆς κτίσεως τὸν ἑαυτό του. Αὐτὸ εἶναι τὸ πνεῦμα, ποὺ χρειάζεται νὰ διδαχθεῖ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ὥστε νὰ βοηθηθεῖ στὸ νὰ λύσει τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα. Ἀλλὰ αὐτὸ ἄς μὴν ἐκκληφθεῖ σὰν κάποια ἠθικὴ διδασκαλία, γιὰ τὸ τότε δὲν θὰ ὀδηγηθοῦμε πουθενά. Θὰ ἔχει νόημα μόνο ἂν συνδυασθεῖ μετὰ τὴ λειτουργικὴ ἐμπειρία, ποὺ δημιουργεῖ ἓνα ἦθος, χωρὶς νὰ περιγράφει κανόνες συμπεριφορᾶς, καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει στὴ θεολογία, ἢ ὅποια μετὰ τὴ σειρά τῆς θὰ βοηθήσει στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῶν καιρῶν μας.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσθέσει καὶ ἄλλα στὸν κατάλογο τῶν στοιχείων, ποὺ δανειστήκαμε ἀπὸ τὴν παράδοση, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ χρῆση τοῦ χώρου καὶ τῆς ὕλης στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἢ χρῆση τῶν χρωμάτων, τοῦ φωτὸς καὶ τῶν σχημάτων στὴν ἀγιογραφία, τῶν ἤχων στὴ μουσικὴ κ.λπ.

Ὁ σύγχρονος κόσμος μας πέρασε μέσα ἀπὸ ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες κάνουν κάθε ἐπιστροφή στὸ παρελθὸν ἀδύνατη καὶ ἐπομένως ἀνεπιθύμητη. Ἡ θεολογία σήμερα πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ μετὰ σεβασμὸ τὸ παρελθόν, γιὰ τὸ αὐτὸ κατάφερε πραγματικὰ νὰ ξεπε-

ράσει τὴν εἰδωλολατρία, χωρὶς νὰ πέσει στὸν γνωστικισμὸ καὶ τὴν περιφρόνηση τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, καὶ πρέπει νὰ προσπαθήσῃ νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ αὐτό. Ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης νὰ προσπαθήσῃ νὰ προσαρμόσῃ τὸ παρελθόν στὸ παρόν, συνδυάζοντάς το δημιουργικὰ μετὰ ὅ,τι ὁ σύγχρονος κόσμος ἔχει ἐπιτύχει, ἢ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει, σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς σκέψεως — ἐπιστήμη, τέχνη, φιλοσοφία κ.λπ.».

«Καὶ τί ἐστὶ καρδιά ἐλεήμων; Καῦσις καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως· ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν ὀρνέων, καὶ τῶν ζώων, καὶ τῶν δαιμόνων, καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος. Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας αὐτῶν ρέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δάκρυα. Ἐκ τῆς πολλῆς καὶ σφοδρᾶς ἐλεημοσύνης τῆς συνεχοῦσης τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ οὐ δύναται βαστάσαι ἢ ἀκοῦσαι ἢ ἰδεῖν βλάβην τινὰ ἢ λύπην μικρὰν ἐν τῇ κτίσει γινομένην. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ τῶν ἀλόγων, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καὶ ὑπὲρ τῶν βλαπτόντων αὐτὸν ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχὴν μετὰ δακρύων προσφέρει, τοῦ φυλαχθῆναι αὐτοὺς καὶ ἰλασθῆναι αὐτοῖς· ὁμοίως καὶ ὑπὲρ τῆς φύσεως τῶν ἐρπετῶν ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ἐλεημοσύνης τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμέτρως καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ»*.

* Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, Λόγος ΠΑ', σελ. 306.

«Σέβων οὐ παύσομαι τῇ ὕλῃ, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἴργασται»*

Τοῦ Χρήστου Γιανναρά

«Δέν θά ἦταν ὑπερβολή νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική ἐμπειρία κομίζει τὴν πρώτη μέσα στὴν Ἱστορία πρόταση ὄντολογικῆς ἐρμηνείας τῆς ὕλης.

Ἄπο τὴ στιγμή πού ἡ ὕλη “σαρκώνει” τὸν Θεό, τὸν τρόπο ὑπάρξεώς του —τρόπο τῆς ὄντως ζωῆς—, αὐτὸς ὁ τρόπος προσφέρεται ὡς ὑπαρκτική δυνατότητα καὶ στὸν ὕλικό ἄνθρωπο. Σὲ αὐτὴ τὴ διαπίστωση συγκεφαλαιώνεται τὸ “εὐαγγέλιο” τῆς Ἐκκλησίας, τὸ μήνυμα ἡ ἡ πρόταση πού αὐτὴ κομίζει μέσα στὴν Ἱστορία. Εἶναι φανερό: δέν πρόκειται γιὰ θρησκευτική-ιδεαλιστική πρόταση, δέν μεταθέτει τὴν ἐκδοχὴ τοῦ ὄντως ὑπαρκτοῦ σὲ ιδέες ἢ πνευματικές πραγματικότητες. Ἀντίθετα, βλέπει τὴ “σωτηρία” τοῦ ἀνθρώπου —τὴν πρόσβασή του στὴν ὄντως ζωὴ— νὰ ἐνεργεῖται μέσα τῆς ὕλης, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς “δι’ ὕλης τὴν σωτηρίαν εἴργασατο», ὅπως λέει ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς —γι’ αὐτὸ καὶ προσθέτει: “σέβων οὐ παύσομαι τῇ ὕλῃ δι’ ἧς ἡ σωτηρία μου εἴργασται”.

Ἄπο τὶς πρῶτες στιγμὲς τοῦ ἱστορικοῦ τῆς βίου ἡ Ἐκκλησία ἐκφράζεται καὶ ἐπιμένει σὲ σχέσεις ὕλικές, ἐντοπίζει τὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν θάνατο ὄχι σὲ “πνευματικά” γυμνάσματα, ἀλλὰ στὴ χρήση τῆς ὕλης, στὸν τρόπο τῆς καθημερινῆς ἐμπρακτικῆς σχέσης μὲ τὴν ὕλικὴ πραγματικότητα. Τὸ ἴδιο τὸ γεγονός πού συγκροτεῖ τὴν Ἐκκλησία εἶναι ἓνα δειπνο, εἶναι βρῶση καὶ πόση ὕλικῆς τροφῆς — ἄρτου καὶ οἴνου. Καὶ αὐτὸ τὸ δειπνο πλουτίζεται προοδευτικὰ μέσα στὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ μὲ στοιχεῖα πού ἐπιτρέπουν τὴν πρόσβαση τοῦ

ἀνθρώπου μὲ ὄλες του τὶς αἰσθήσεις στὸ συντελούμενο γεγονός προσωπικῆς κοινωνίας τῆς ζωῆς: μὲ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους, μὲ ζωγραφικὸ διάκοσμο, μὲ χρῆση πολυτίμων μετάλλων στὰ χρησιμοποιούμενα σκεύη, μὲ ἀρωματικὰ θυμιάματα, μὲ δραματικὴ (θεατρικὴ) κίνηση — ἔτσι ὥστε ὄλες οἱ αἰσθήσεις νὰ μετέχουν στὸ συντελούμενο γεγονός.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός εἶναι ἓνας τρόπος βίου, τρόπος πραγματικῶν ὕλικῶν σχέσεων — δέν περιορίζεται σὲ κάποια ἰδεολογικὴ ὁμοιογένεια ἢ ὁμοιογένεια ἠθικῶν παραδοχῶν. Μιλᾶμε ὄχι γιὰ “ἐποικοδόμημα” πάνω στὴν πραγματικότητα τοῦ βίου, ἀλλὰ γιὰ τὴν πράξη τῆς καθημερινῆς βιοτῆς: τὴν τροφή, τὸ ποτό, τὸ ἔνδυμα, τὴ στέγη, τὴ παραγωγικὴ ἐργασία, τὶς ἀνταλλακτικὲς σχέσεις. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός εἶναι ἓνας καθολικὸς τρόπος βίου — εἶναι ὁ θνητὸς βίος πού μεταποιεῖται σὲ ζωὴ ἐλεύθερη ἀπὸ τὸν θάνατο, γι’ αὐτὸ καὶ δέν ἀρκεῖ ὅποιαδήποτε “διακόσμηση” τῆς πράξης τοῦ βίου μὲ ἀφηρημένο διαλογισμό καὶ ἠθικὰ συναισθήματα. Πρέπει νὰ μεταβληθοῦν οἱ πραγματικὲς ὕλικες σχέσεις πού συνιστοῦν τὸν τρόπο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς.

Μὲ ἄλλα λόγια: Δέν εἶναι ἡ πνευματικότητά, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὕλικότητα, πού ἐξασφαλίζει τὴ “σωτηρία». Εἶναι ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τοὺς προκαθορισμοὺς τῆς φύσης, ἡ ἀντλήση ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς ὄχι ἀπὸ τὴ φύση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς σχέσης. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μετάσχει στὴν ὄντως ζωὴ ὄχι ἐπειδὴ εἶναι πνεῦμα, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι πρόσωπο».

* Χρήστου Γιανναρά, *Τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φαντασιῶδες στὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία*, ἐκδ. «Δόμος», Ἀθήνα 1989, σελ. 253-260.

Ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο*

Τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ

«**Τ**ὰ θεολογικά συγγράμματα τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἦσαν κυρίως περιπτωσιακές πραγματείες· τῆ συγγραφή τους ὑπαγόρευαν οἱ ἐκάστοτε ἀνάγκες τοῦ καιροῦ του. Συζητοῦσε πάντα τὰ φλέγοντα σημεῖα τῶν τρεχουσῶν διαμφισβητήσεων. Ἐρμήνευε ἀντιλεγόμενα χωρία τῶν Γραφῶν, ἀκριβοζυγιάζοντας τῆ φρασεολογία, ἀπαντώντας στίς ἐπιθέσεις, συναντώντας ἀντιρρήσεις. Ποτέ δὲν εἶχε τὸ χρόνο ἢ τὴν εὐκαιρία γιὰ μιὰ ἀπαθῆ καὶ συστηματικὴ ἔκθεσι. Ἴσως δὲν εἶχε σημάνει ἀκόμη ὁ καιρὸς γιὰ συστήματα. Ὡστόσο, ὑπῆρχε μιὰ τέλεια συνοχή καὶ συνέπεια στίς θεολογικές του ὁράσεις, πού ἦταν ὀξείες καὶ καλὰ ἐστιασμένες. Ἡ σύλληψις τῶν προβλημάτων ἦταν ἀσυνήθιστα σίγουρη καὶ στερεά. Στὴ δίνη μιᾶς φλεγούσης συζητήσεως, αὐτὸς ἦταν ἱκανὸς νὰ διακρίνη καθαρὰ τὸ πραγματικὰ κρίσιμο σημεῖο τῆς διαμφισβητήσεως. Ἀπὸ τὴν παράδοσι ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐκληρονόμησε τὴν καθολικὴ πίστι στὴ θεότητα τοῦ Λόγου, καὶ ἡ πίστις αὐτὴ ἦταν ὁ ἀληθινὸς ἄξονας τῆς θεολογικῆς του σκέψεως. Δὲν ἀρκοῦσε τὸ νὰ διορθῶνῃ τὴν ἐξήγησι, νὰ βελτιῶνῃ τὴν ὀρολογία, ν' ἀπομακρύνῃ τις ἐσφαλμένες ἀπόψεις. Ὅ,τι χρειαζόταν διόρθωσι, στὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἦταν ἡ ὅλη θεολογικὴ προοπτικὴ. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἰδρύσεως μιᾶς “*Θεολογίας*”, μιᾶς διδασκαλίας δηλ. περὶ Θεοῦ, ἱκανῆς νὰ ἐκφράσῃ τὴν πίστι ἐπὶ τοῦ ἰδίου της ἐδάφους ἦταν ἐπιτακτικὴ. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος ἔπρεπε νὰ γίνῃ καθαυτὸ καταληπτὸ, καὶ οἱ “*Λόγοι*” τοῦ Ἀθανασίου ξεκινοῦν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ.

Ἄλλὰ τὸ μυστήριον εἶναι πράγματι διπλό: Ὑπάρχει, πράγματι, τὸ μυστήριον τῆς Θείας ὑπάρξεως καὶ οὐσίας. Ἄλλ' ὑπάρχει κι' ἓνα ἄλλο συνακόλουθον μυστήριον, τὸ μυστήριον τῆς Θείας Λειτουργίας, τὸ μυστήριον τῆς Θείας Οἰκονομίας. Καμμιά πραγματικὴ πρόοδος δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῆ στὸ χωρὸ τῆς Θεολογίας,

μέχρι νὰ μπῆ κάποια τάξι στὸν χωρὸ τῆς οἰκονομίας. Αὐτὸς βέβαια ἦταν ὁ λόγος πού ἔκαμε τὸν Μ. Ἀθανάσιο νὰ κατευθυνθῆ πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς Δημιουργίας ἀπὸ τὰ πρῶτά του ἀκόμη συγγράμματα, πού συνθέτουν κατὰ κάποιο τρόπο τὴ θεολογικὴ του ὁμολογία. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἡ σημασία καὶ τὸ νόημα τῆς λυτρωτικῆς ἐνσαρκώσεως μποροῦσε νὰ ξεκαθαρισθῆ ἀρμοδίως μόνο στὴν προοπτικὴ τοῦ ἀρχικοῦ δημιουργικοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, γιὰ νὰ καταδειχθῆ ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ, ἦταν ἀνάγκη νὰ καταδειχθῆ τὸ ἐν ἐσχάτῃ ἐννοίᾳ ἐνδεχόμενον καὶ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦ κόσμου, ἡ πλήρης ἐξάρτησίς του ἀπὸ τὴ βουλή τοῦ Θεοῦ. Στὴν προοπτικὴ τῆς Ἀρειανῆς διαμάχης δύο καθήκοντα ἦσαν στενὰ συνδεδεμένα τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο: τὸ νὰ καταδειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς Θείας γεννήσεως ὡς οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Θείου εἶναι καθαυτὸ, καὶ τὸ νὰ δοθῆ ἔμφασις πάνω στὸ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦ δημιουργουμένου κόσμου, ἓνα κατὰ συμβεβηκὸς πού μποροῦμε νὰ ἰδοῦμε ἐπίσης καὶ στὴν τάξι τῆς ὑπάρξεως. Καὶ ἀκριβῶς στὸ φῶς τῆς βασικῆς αὐτῆς διακρίσεως μεταξὺ “*εἶναι*” καὶ “*θελήματος*” μπόρεσε νὰ ἐκτεθῆ ὡς ἀπολύτως ἀσύγκριτο τῶν δύο τρόπων ὑπάρξεως. Ἡ ἐσωτέρα ζωὴ τοῦ Θεοῦ μὲ κανένα τρόπο δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ του αὐτοφανέρωσι στὸν κόσμον, οὔτε ἀπὸ τὸ σχέδιον τῆς ἴδιας τῆς δημιουργίας. Ὁ κόσμος εἶναι ἓνα παράδοξο “*πλεόνασμα*”, ἓνα “*περίσσευμα*” στὴν τάξι τῆς ὑπάρξεως. Ὁ κόσμος εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ Θεό· εἶναι μᾶλλον αὐτὸ τὸ «*ἀπέξω*» καθαυτὸ. Ἄλλ' ὑπάρχει, μὲ τὸ δικό του τρόπο καὶ στὴ δική του διάστασι. Ἀναδύεται καὶ συγκρατεῖται μόνο μὲ τὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ. Ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ ἐκδηλώνεται στὴ χρονικὴ περίοδο τῆς Θείας οἰκονομίας. Τὸ εἶναι ὅμως τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναλλοίωτο καὶ αἰώνιο. Οἱ δύο τρόποι ὑπάρξεως, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ὁ

* Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Ἀθήναι 1973, σελ. 9-29.

“ἀναγκαῖος” καὶ ὁ “ἐνδεχόμενος», ὁ “ἀπόλυτος” καὶ ὁ “ὑπὸ ὄρους”.

Αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὴ διάκρισι μεταξὺ Θεῖου εἶναι καὶ Θεῖας θελήσεως. Ἡ διάκρισις αὐτὴ συνελήφθη καὶ μὲ συνέπεια διαμορφώθηκε πάνω στὴ θέρμη τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἀρειανικῆς ἔριδος ἀπὸ τὸ Μ. Ἀθανάσιο, ἐπίσκοπο Ἀλεξανδρείας. Ἦταν ἓνα βῆμα πέραν τοῦ Ὀριγένη. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν ἦταν μόνο ἓνας διακεκριμένος καὶ πεπειραμένος μαχητῆς, ἀλλὰ καὶ μεγάλος θεολόγος μὲ ὅλα τὰ διακριτικὰ του.

Ἡ Ἀθανασιανὴ διάκρισις μεταξὺ “Γεννήσεως” καὶ “Δημιουργίας”, μὲ ὅλες τὶς συνέπειές της, ἔγινε κοινὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς ἐποχῆς του. Λίγο ἀργότερα, ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἀπλῶς ἐπανέλαβε τὸ μεγάλο του πρόγονο. Πράγματι τὸ βιβλίο του “Θησαυρὸς περὶ ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος” ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς Ἀθανασιανούς “Λόγους”. Μόνο πού ἀντὶ γιὰ “θέλημα” ὁ ἅγιος Κύριλλος μιλοῦσε περὶ “ἐνεργείας”: “τὸ μὲν ποιεῖν ἐνεργείας ἐστίν, φύσεως δὲ τὸ γεννᾶν· φύσις δὲ καὶ ἐνέργεια οὐ ταῦτόν” [Θησαυρὸς, 18, PG 75, 313· πρβλ. 15, PG 75, 276: “τὸ γέννημα... ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος πρόεισι φυσικῶς — (τὸ κτίσμα) ... ἐξωθέν ἐστὶν ὡς ἀλλότριον»· ἐπίσης 32, PG 75, 564-565]. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἐπίσης, στὴν “Ἐκδοσι τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως”, ἐπανέλαβε τὸν ἅγιο Κύριλλο: “Γιατὶ πιστεύουμε ὅτι ἀπ’ Αὐτόν, ἀπὸ τῆ φύσι τοῦ Πατρὸς δηλ. γεννᾶται ὁ Υἱός· κι’ ἂν δὲν ἔχουμε τὴν πίστι ὅτι ὁ Υἱὸς συνυπῆρχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὸν Πατέρα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο γεννήθηκε, εἰσάγουμε ἀλλαγὴ στὴν οὐσία τοῦ Πατρὸς, διότι κατὰ τὸν τρόπο αὐτὸ ὑποστηρίζουμε ὅτι, μὴ ὄντας ἀπ’ ἀρχῆς Πατὴρ, ἔγινε ὕστερα. Ἡ Δημιουργία, ἂν καὶ ἔλαβε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀργότερα, ὅμως δὲν ἐξήχθη ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ παρήχθη εἰς τὸ εἶναι ἐκ τοῦ μηδενὸς μὲ τὴ θέλησι καὶ τῆ δύναμί Του, καὶ ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆ, δὲν ἐγγίζει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Διότι ἡ γέννησις σημαίνει ὅτι ὁ γεννήτωρ παράγει ἐκ τῆς οὐσίας του κάτι τὸ ὅμοιο μ’ αὐτήν. Δημιουργία ὅμως καὶ φτιάξιμο σημαίνουν πὼς ὁ Δημιουργός, ὁ

ποιητῆς, παράγει ἀπ’ ἐκεῖνο πού εἶναι ἐξωτερικὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν οὐσία του κάτι, πού εἶναι μιὰ ἀπολύτως ἀνόμοια οὐσία”. Ἡ Θεῖα Γέννησις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς φύσεως, τῆς “φυσικῆς γονιμότητος”. Δημιουργία, ἀντίθετα, εἶναι μιὰ πρᾶξις ἀποφάσεως καὶ θελήσεως — “θελήσεως ἔργον” (Ἐκδοσις Ὁρθ. Πίστεως I, 8, PG 94, 812-813). Ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ μεταξὺ γονιμότητος καὶ θελήσεως ἢ βουλήσεως εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον διακριτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀνατολικῆς Θεολογίας. Ἐτυχε συστηματικῆς ἐπεξεργασίας στὴ βραδύτερη βυζαντινὴ θεολογία ἀπὸ τὸν Ἁγ. Γρηγόριο Παλαμᾶ (1296-1359).

Ὁ Ἁγ. Γρηγόριος ὑπεστήριξε ὅτι, ἂν δὲν γίνῃ μιὰ καθαρὴ διάκρισις μεταξὺ “οὐσίας” καὶ “ἐνεργείας” στοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ καὶ καμμιά διάκρισις μεταξὺ “γεννήσεως” καὶ “δημιουργίας”. Πάλι ξανατονίσθηκε, λίγο ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἁγ. Μάρκο τῆς Ἐφέσου. Ἔτσι τὸ Ἀθανασιανὸ αὐτὸ μοτίβο ἔρχονταν στοῦ προσκῆνιο ξανά καὶ ξανά.

Τώρα ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: ἡ διάκρισις Οὐσίας καὶ Ἐνεργειῶν στοῦ Θεοῦ εἶναι μιὰ γνήσια καὶ ὄντολογικὴ διάκρισις — in re ipsa; Ἡ εἶναι ἀπλῶς μιὰ διανοητικὴ ἢ λογικὴ διάκρισις, δηλ. “κατ’ ἐπίνοιαν”, πού νὰ μὴ γίνε-ται νὰ ἐρμηνευθῇ ἀντικειμενικά, ἀπὸ φόβο μήπως κάποιος συμβιβασμὸς γίνῃ ὅσον ἀφορᾶ τὴ θεία Ἀπλότητα; Δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι γιὰ τὸν Ἁγιο Ἀθανάσιο ἡ διάκρισις ἦταν πραγματικὴ καὶ ὄντολογικὴ. Ἄλλως, τὸ κύριο ἐπιχείρημά του ἐναντίον τῶν Ἀρειανῶν θὰ ἀποδυναμωνόταν καὶ θὰ ἔσβηνε. Πράγματι, τὸ μυστήριον παραμένει· ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀκατάληπτη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ διάνοιά του: εἶναι ἡ κοινὴ πεποιθήσις τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τοῦ 4ου αἰ. — τῶν Καππαδοκῶν, τοῦ Ἰωάν. Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων. Κι’ ὅμως ὑπάρχει ἀρκετὸς χώρος καὶ γιὰ κατάληψι. Γιατὶ ἡ παραπάνω διάκρισις δὲν εἶναι καὶ τὸ μόνο πού κάναμε. Δὲν διακρίνουμε μόνο “ὑπαρξί” καὶ “θέλησι” στοῦ Θεοῦ. Ἄλλ’ οὔτε ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ Θεὸ εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ “εἶναι” καὶ νὰ “πράττει”. Αὐτὸ ἦταν ἡ βαθύτατη πεποιθήσις τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου».

‘Ο κόσμος ως δῶρο καὶ μυστήριο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ*

Τοῦ π. Δημητρίου Στανιλοάε

ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεὸ ἀλλὰ καὶ μεταξύ τους. Θὰ ἀποκαλύπτεται ἀκόμη τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας, τὸ ὁποῖο θὰ κάμπτει τὶς ἐγωϊστικές τάσεις νὰ κρατᾶ κανεὶς ἀποκλειστικά τὸν κόσμο γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ θὰ ἀναγνωρίζει ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος δὲν δόθηκε σὲ ἓναν ξεχωριστὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους συνανθρώπους μας. Ἡ σύνδεση μεταξύ τῶν δώρων τοῦ κόσμου μὲ τὸν Θεὸ καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους συμβολίζεται ἀπὸ τὴ συνήθεια τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας νὰ μοιράζει στὸ λαὸ ἀντίδωρο ἀπὸ τὰ δῶρα ποὺ προσφέρθηκαν στὸν Θεό. Ἀποτελεῖ σταθερὴ πίστη τῆς Ἐκκλησίας ὅτι αὐτὸ ποὺ δίδεται στὸ γείτονα πραγματικά δίδεται στὸν Θεό.

«Στὴν ὑμνολογία τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοφανείων διακηρύττεται ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα κατέβηκε στὸ ὕδωρ γιὰ νὰ τὸ καθαρίσει, νὰ τὸ ἐξαγιάσει. Ὁλόκληρος ὁ κόσμος γίνεται τὸ μέσο τοῦ Πνεύματος τῆς Ἀγάπης μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ μεταξύ μας, ὅταν ἐναπόκειται σὲ μᾶς νὰ κυλήσουν τὰ νερὰ εὐκόλα πρὸς κάθε κατεύθυνση. Τὰ πράγματα τοῦ κόσμου χρειάζεται νὰ χάσουν τὴν ἀκαμψία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἐγωϊστικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κατέχονται. Πρέπει νὰ δίδονται ἀπὸ τὸν ἓνα στὸν ἄλλο ἐλεύθερα, κινούμενα ἀπὸ ἐμᾶς πρὸς τὸν Θεό, ἀκριβῶς ὅπως ἔρχονται ἀπὸ τὸν Θεὸ σ’ ἐμᾶς. Αὐτὸ θὰ συμβεῖ ὅταν στὴν πράξη τὰ βλέπουμε ὡς δῶρα. Διότι μόνο τότε ἡ ζωὴ τῆς σπλαχνικῆς ἀγάπης θὰ δώσει καὶ σ’ αὐτὴ ζωὴ. Μόνο τότε θὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς φθορᾶς, γιὰ τὰ ὁποῖα μιᾶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Ρωμ. 8).

Ἄν ὁ Θεὸς ἔδωσε τὸν κόσμον στοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ τοὺς δείξει τὴν ἀγάπη του, τότε κι ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά μας πρέπει νὰ τὸν ἀντιμετωπίζουμε ὡς δῶρο. Αὐτὴ ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ κόσμου θὰ δείχνει ὄχι μόνο τὴν ἀγάπη τῶν

Ἄνθρωπος ὅμως ξέπεσε ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν κόσμον ὡς ἓνα σημεῖο καὶ μέσο γιὰ αὐξηση τῆς ἀγάπης του πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὸ συνάνθρωπο, ὡς ἓνα μέσο συντήρησης τῆς ὑπαρξῆς του, προσβλέποντας στὴν ἀνεξάντλητη πηγὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀτελεύτητης ἀλήθειας. Ὁ ἄνθρωπος διαχώρισε τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὸν διέσπασε, ἐμποδίζοντάς τον νὰ εἶναι τὸ κοινὸ σῶμα ὅλων. Τὸν κατέστησε διαχωριστικὸ τεῖχος μεταξύ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ Θεοῦ. Κατάντησε τοὺς καρπούς του μέσα διάσπασης τῶν σχέσεών του μὲ τοὺς συνανθρώπους του καὶ ἀρνήθηκε νὰ τὰ προσφέρει εἴτε στὸν Θεὸ εἴτε στοὺς ἀδελφούς του. Ἐδῶ βρίσκεται καὶ ἡ ἀμαρτία, ἡ ὁποία καταδυναστεύει τὸ ἀνθρώπινο γένος: ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ μεταξύ τους γιὰ χάρη τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἢ πνευματικὴ τύφλωση μπροστὰ στὴν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ, μπροστὰ στὸ συνάνθρωπο καὶ τὴν ἀληθινὴ σχέση μαζί του».

* Δ. Στανιλοάε, Ὁ κόσμος ὡς δῶρο καὶ μυστήριο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, στὸ Ἄνθρωπος καὶ Περιβάλλον, Πάφος 1994, σελ. 104-106.

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ σέ δρόμους ποιμαντικής διακονίας

Ένας λόγος γιά τò περιβάλλον

Του Άλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου,
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ Ποιμαντική ὅπως γνωρίζουμε ὄλοι μεριμνᾶ γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου. Αὐτὸς ὁ κόσμος ὁ μικρὸς καί μέγας εἶναι ἓνας τελικὰ ὅσο κι ἂν φαίνεται διαιρεμένος καί διασπασμένος· καί γι' αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μεριμνᾶ καί συντάσσεται μὲ ὄλες ἐκεῖνες τὶς δυνάμεις ποὺ ἀγωνίζονται γιά τή σωτηρία του. Ὁ λόγος μας σήμερα ἄς εἶναι γιά τὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον καί ὄλα τὰ συναφῆ προβλήματα ποὺ ἀνακύπτουν¹.

«Βιώσιμη» ἀνάπτυξη;

Μὲ τὴν ἀνατολή τοῦ 21ου αἰῶνα βλέπουμε οἱ δυσκολίες νὰ ἀυξάνονται. Κοινὸ αἴτημα ὄλων εἶναι ἡ ἀνάπτυξη καί μάλιστα οἱ χῶρες τῆς ὑψηλίου χαρακτηρίζονται πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση ὡς «ὑπὸ ἀνάπτυξη», «ἀναπτυσσόμενες» ἢ ὡς «ἀναπτυγμένες» χῶρες. Τὰ ἐρωτήματα, βέβαια, πέφτουν βροχή γιά τὴ σχέση τῆς ἀνάπτυξης μὲ τὴ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος. Μιλᾶνε γιά ὄξινη βροχή, γιά φαιὸν-καφέ ἢ κίτρινο ἀσιατικὸ νέφος. Τὰ νέφη, ὄμως, ἐμφανίζονται ὡς πανταχοῦ παρόντα εἴτε στὸ Λονδίνο, τὸ διαβόητο πλέον «νέφος τοῦ Λονδίνου», εἴτε στὰ πετροχημικὰ νέφη τοῦ Λὸς Ἀντζελες.

Τὸ νέφος στὴν οὐσία ἀντικατοπτρίζει τὴν πρόκληση ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ συνέδριοι στὴν Παγκόσμια Διάσκεψη γιά Βιώσιμη Ἀνάπτυξη ποὺ πραγματοποιεῖται στὸ Γιοχάνεσμπουργκ (26 Αὐγούστου - 4 Σεπτεμβρίου 2002). Τὸ ἐρώτημα στὸ ὄποιο θὰ κληθοῦν νὰ ἀπαντήσουν εἶναι τὸ ἀκόλουθο: «Πῶς εἶναι δυνατὸν τὰ ἀναπτυσσόμενα κρά-

τη νὰ ἀναπτυχθοῦν οἰκονομικῶς χωρὶς ταυτόχρονα νὰ ἐπιβαρύνουν τὸ περιβάλλον καί νὰ καταστήσουν τὸν πλανήτη ἀκατοίκητο γιά τὶς ἐπόμενες γενιές;»

Κάπως ἔτσι ἐτίθετο καί τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀπασχόλησε πρὶν δέκα χρόνια τὴ Διάσκεψη γιά τὸ Περιβάλλον στὸ Ρίο ντέ Τζανείρο (3-13 Ἰουνίου 1992): «Πῶς μποροῦμε νὰ συνεχίσουμε τὴ ζωὴ μας πάνω σ' αὐτὸν τὸν πλανήτη χωρὶς νὰ τὸν καταστρέψουμε;» Δέκα χρόνια μετὰ ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὸ εἶναι ὄτι: «Ἀπλούστατα δὲν μποροῦμε!», ἂν μάλιστα θέλουμε νὰ τὴ συνεχίσουμε «μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καί τοὺς ἴδιους ρυθμοὺς» ἐνὸς «ὑπερκαταναλωτικοῦ μοντέλου ζωῆς». Τότε, αὐτὸ ποὺ θέλουμε νὰ ὀνομάζουμε «βιώσιμη ἀνάπτυξη», διαρκείας ἢ ἀειφόρο (sustainable), γίνεται οὐτοπία.

Ἰποστηρίζεται μάλιστα, ὄτι ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος καί ἡ «ἀνάπτυξη» εἶναι δύο ἐννοιες ἀντίθετες καί ἀντιφατικές. Θὰ χαρακτηρίζα μάλιστα ὡς ἐφαρμογὴ τῆς τόσο τῆς μόδας σήμερα «δημιουργικῆς λογιστικῆς» τὴν προβολὴ ἐκ μέρους μεγάλων πολυεθνικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς «πράσινης» εἰκόνας τους μὲ διαφημίσεις ποὺ δείχνουν γάργαρα νερά, ὑπερήφανους ἀετούς, παιχνιδιάρες φάλαινες καί χαρούμενους ἀνθρώπους. Εἶναι βέβαιο ὄτι σ' αὐτὴν τὴν εἰκόνα ἄλλοι, ὄπως οἱ Μὴ Κυβερνητικὲς Ὀργανώσεις γιά τὴν Ἀνάπτυξη, ἔχουν νὰ ἀντιπαρατάξουν ἄλλες ποὺ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτές: ἓνα κόσμο ρύπανσης, ἐξευτελιστικὲς ἐργασιακὲς συνθήκες, ἀφαιμάξη τῶν φυσικῶν πόρων, παρθένα δάση ποὺ ἐξαφανίζονται, ὠκε-

ανούς που μένουν χωρίς ψάρια. Οί αντιπαραθέσεις είναι πραγματικές. Όλες οί πλευρές έχουν να αντιτάξουν σοβαρά έπιχειρήματα, τὰ όποια έν όψει μάλιστα τής Διασκέψεως πληθύνονται και πριν άλλα και στην είδησεογραφία του μηνός Αυγούστου².

Προτάσεις, ύποσχέσεις, λύσεις

Θά υπάρξουν λύσεις; Θά γίνει άποδεκτή ή πρόταση για τή δημιουργία ένός «Διεθνούς Δικαστηρίου Περιβάλλοντος» ή και αυτό θά έχει τήν τύχη τής συγκροτήσεως του Διεθνούς Δικαστηρίου για ύποθέσεις οί όποιες άφοροϋν έγκλήματα πολέμου και έγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας; Είναι ρεαλιστική ή ύπόσχεση για δίκαιη και ισομερή κατανάλωση ή θά πρέπει ή ανθρωπότητα να προσανατολίζεται προς μία λιγότερο καταναλωτική διάθεση; Ποϋ και πότε τέλος πάντων θά βρεθεί ή χρυσή τομή τών άποφάσεων και τών λύσεων;

Θά μπορέσει ένα Διεθνές Δικαστήριο να προστατεύσει τó περιβάλλον και να καταπολεμήσει τή φτώχεια; Ή θά πρέπει να περιμένουμε τή Μέλλουσα Κρίση και τήν έτυμηγορία της για τó αν δώσαμε ψωμί να φάνε οί πεινασμένοι και νερό να ξεδιψάσουν οί διψασμένοι; Μήπως μέχρι τότε θά είναι πολύ άργά και δέν θά περισσεϋει ή ύπομονή στους ανθρώπους και στη γη μας που συστενάζει και συνωδίνει;

Θά πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ποιός είναι τελκά πλούσιος ή φτωχός, ταπεινός και καταφρονημένος. Ποιές άρχές πολιτικής οικονομίας ή πολιτικής οικολογίας θά επικρατήσουν για να προσανατολίσουν τόν πλανήτη γη και τους ανθρώπους που τόν κατοικούν προς τήν όρθή κατεύθυνση.

Πιστεύουμε ότι θά ήταν και είναι πραγματι καιρία ή συμβολή τής Όρθοδοξίας σε αυτές τις έκτιμήσεις και έχουν γίνει σημαντικά βήματα μελέτης και έπεξεργασίας τέ-

τοιων θεμάτων. Ό όρθόδοξος άνθρωπος είναι τελικά «ό έν τῷ όλίγῳ άναπανόμενος» και ό «θέλων τó μη έχειν ως θέλει τις τó έχειν»;³ Σε μία, όμως, παγκόσμια κοινωνία όπως έξελίσσεται τώρα μπορεί, βέβαια, ό όρθόδοξος λόγος να θέλουμε να έχει τή βαρύτητα ένός άκρογωνιαίου ή θεμέλιου λίθου: όφείλει όμως να συνεργασθεί με άλλους λόγους που και εκείνοι θά έχουν τους «λόγους» τους για να προβάλουν ή να έπιβάλουν τις άπόψεις τους. Και είναι πολλοί εκείνοι που άπασχολοϋνται σοβαρά σήμερα για τήν έκβαση αυτών τών πραγμάτων και στη χώρα μας και στο έξωτερικό.

Ένα έπίκαιρο Διεθνές Συνέδριο

Έδῶ, θά ήθελα να σημειώσω ότι με τó πέρας τής Διασκέψεως στο Γιοχάνεσμπουργκ αρχίζει στους Δελφούς μία πολύ σημαντική και ένδιαφέρουσα συνάντηση γι' αυτά τά θέματα. Πρόκειται για τó 2ο Διεθνές Διεπιστημονικό Δελφικό Συνέδριο που διοργανώνεται από 5 έως 8 Σεπτεμβρίου στους Δελφούς, στα πλαίσια τής Πολιτιστικής Όλυμπιάδας 2001-2004 από τή Δελφική Έταιρεία και τó Έθνικό Έδρυμα Έρευνών με τίτλο: *Οικολογική Δυναμική και Άνθρώπινη Φύση. Ό κίνδυνος μαζικής καταστροφής τής ζωής στον πλανήτη γη*. Τó πρώτο Συνέδριο

είχε γίνει πάλι στους Δελφούς (14-17 Ιουνίου 1995) με θέμα: *Ἡ Ἀνθρώπινη συμπεριφορά καὶ ἡ ἔννοια τοῦ σύγχρονου Οὐμανισμοῦ*. Τότε μάλιστα διατυπώθηκαν καὶ οἱ προβληματισμοὶ τῆς Ἐταιρείας στὴ Διακήρυξη τῶν Δελφῶν ὡς πρὸς τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ἀνθρωπότητα⁴.

Στὸ φετινὸ συνέδριο θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἀπὸ τοὺς μετέχοντες ἐπιστήμονες, Ἕλληνες καὶ ξένους, νὰ «χαρτογραφηθεῖ» ἡ ἀνθρώπινη φύ-

ση μὲ μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα καὶ ἀκρίβεια καὶ νὰ ἐξετασθεῖ σὲ βάθος πῶς αὐτὴ εἶναι ἰκανὴ γιὰ τὰ σημαντικότερα ἐπιτεύγματα ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς μεγαλύτερες βαρβαρότητες. Αὐτὴ ἡ κατανόηση ἐλπίζεται ὅτι θὰ ὀδηγήσει σὲ μὴ πρακτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς παγκόσμιας κρίσης. Ἡ παρουσία ἐκπροσώπων ὄλων σχεδὸν τῶν ἐπιστημῶν ἐγγυᾶται ἕναν αὐθεντικὸ καὶ εἰλικρινῆ διάλογο σὲ θέματα δύσκολα ποὺ ἀπαιτοῦν καὶ ἀνοίγματα ἀλλὰ καὶ βήματα προσεκτικά. Ἀσφαλῶς πολλὰ θὰ εἶναι καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ θὰ τεθοῦν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Συνεδρίου καὶ θὰ ἄπτονται θεολογικῶν θέσεων καὶ θὰ ἀπαιτοῦν ἀνάλογες ἀπαντήσεις. Ἐλπίζουμε ὅτι σὲ προσεχές ἄρθρο μας θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἐκθέσουμε αὐτὰ ποὺ θὰ διαμειφθοῦν ἐκεῖ.

Τὸ πιὸ σημαντικό ποὺ θὰ πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ προσεχθεῖ ἄς εἶναι, οἱ λέξεις ποὺ θὰ ἐκφράζουν τοὺς λόγους στοὺς ὁποίους θὰ διατυπώσουμε γνώμες, ἀπόψεις, θέσεις, νὰ μὴ «δρέπουν ἐρημικὰ τὴ λεκτικότητα» (Ν. Δ. Καροῦζος). Ἀλλοιῶς καιροφυλακτεῖ ὁ κίνδυνος «ἔτσι ὅπως εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση σήμερα, οἱ λέξεις νὰ γράφονται ἀρχικὰ μὲ κεφαλαῖα, μετὰ νὰ ξεπέφτουν στὰ μικρὰ γιὰ νὰ καταλήξουν νὰ κλειστοῦν μέσα σὲ σαρκαστικὰ εἰσαγωγικά!» (Ἐρνέστο Σάμπατο).

Σημειώσεις

1. Περισσότερα γιὰ τὴν «τοπολογικὴ» προσέγγιση τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου καὶ ἀπόψεις γιὰ μὴ θεολογικὴ οἰκολογία βλ. στὰ βιβλία μου *Ἐπιστήμη καὶ τέχνη τῆς ποιμαντικῆς*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἄρμος, 1997, σ. 48-51 καὶ *Ποιμαντικὴ πολλαπλῶν διαδρομῶν*, Ἀθήνα 1995, τὸ κεφ. «Ἐγὼ καὶ ὁ κόσμος», σ. 203-239.

2. Βλ. ἄρθρα στὴν «Καθημερινή» τοῦ Αὐγούστου 2002 τῶν: Ἀντώνη Καρκαγιάννη («Κάθε Κυριακή»: 11 καὶ 18), Γ. Σ. Μπουρδάρη («Καθημερινὰ καὶ ἄλλα»: 18), Barry James (9, 13 καὶ 20), Jeremy Seabrook (9).

3. Κάποιες σκέψεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀρθόδοξη «νοστροπία» γιὰ τὴν οικονομικὴ ζωὴ ἔχω σημειώσει σὲ ἄρθρο μου ἐπιγραφόμενο «Μέτρα καὶ μέτρα», στὸ βιβλίο μου *Ποιμαντικὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, ὅπου καὶ βιβλιογραφία, Ἀθήνα 1992, σ. 92-97, 183-186. Γιὰ τὴν «Οἰκονομία καὶ τὰ ἀξιακὰ πρότυπα στὴν Ὀρθοδοξία» ἔχει ὑποβληθεῖ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Πέτρο Γέμτο καὶ συνεργάτες του, τοῦ Τμήματος Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖο ἔχει τύχει καὶ τῆς ἐπιδοκίμασις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

4. Τὰ *Πρακτικά* ἐκδόθηκαν σὲ ἀγγλικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν Dennis V. Razis, M.D., *The Human Predicament. An International Dialogue on the Meaning of Human Behavior*, Amherst, New York, Prometheus Books, 1996. Ἡ Διακήρυξη βρίσκεται ὡς κεφ. 25 στὶς σ. 295-297. Ὁ κ. Διονύσιος Ραζῆς εἶναι Πρόεδρος τῆς Δελφικῆς Ἐταιρείας καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Προγράμματος τοῦ παρόντος Συνεδρίου. Βλ. τὸ Τελικὸ Πρόγραμμα γιὰ λεπτομέρειες.

Σ Ε Λ Ι Δ Ε Σ Π Ο Ι Μ Α Ν Τ Ι Κ Η Σ Ε Π Ι Γ Ν Ω Σ Ε Ω Σ

Ζηλωτές κατ' επίγνωσιν

Του Πρωτοπρεσβ. Βασιλείου Θερμού

Ο κατ' επίγνωσιν ζηλωτής όρμώμενος έξ αγάπης πρός τόν Θεόν και τόν πλησίον ποιεί πάντα μετ' αγάπης και ανταπαρησέως. Ουδέν πράττει τó δυνάμενον νά φέρη θλίψιν τῷ πλησίον αὐτοῦ. Ὁ ζήλος αὐτοῦ εἶναι πεφωτισμένος και κατ' επίγνωσιν και ουδέν έξωθει αὐτόν εἰς παρεκτροπήν. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ κατ' επίγνωσιν ζηλωτοῦ εἰσιν: αγάπη θερμή πρός τόν Θεόν και τόν πλησίον αὐτοῦ, πραότης, ανεξιθρησκεία, ευεργεσία και ευγένεια τρόπων. Ὁ κατ' επίγνωσιν ζηλωτής φέρει τόν τύπον τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ.¹

Ἄφοῦ υπενθυμίσαμε στό προηγούμενο σημεῖωμα τó ευρύτατο φάσμα τῆς ποιμαντικής, εἶναι σκόπιμο νά στραφοῦμε και πρός τήν ἔννοια τῆς ἐπιγνώσεως. Τί μπορεί

νά σημαίνει αὐτή ἡ λέξη και γιατί χρειάζεται τήν πρόσθεση ἐπί-

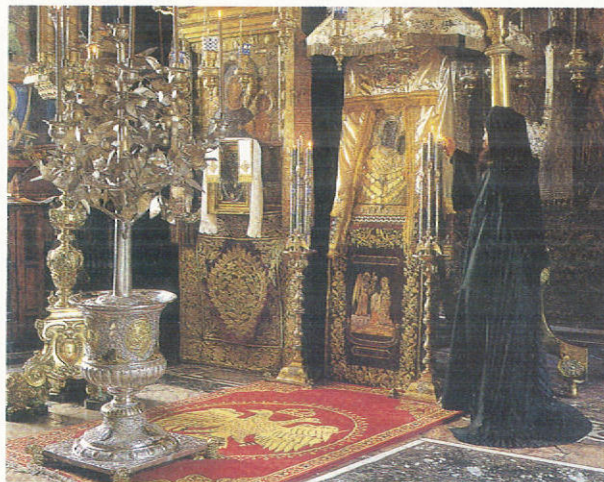
μπροστά ἀπό τήν γνώση; Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός προβαίνει σέ ενδιαφέροντες ὀρισμούς: «Ἄλλο εἶναι γνώση και ἄλλο ἐπίγνωση. Γνώση εἶναι νά γνωρίζουμε αὐτά πού υπάρχουν ἢ αὐτά πού γίνονται. Ἐπίγνωση εἶναι ἡ ἀληθινή γνώση πού ἀποκτᾶται μετὰ ἀπό ψεύτικη γνώση».²

Ὁ ὀρισμός αὐτός προϋποθέτει πρόοδο και εξέλιξη στόν γνώση ἀπό μιὰ κατάσταση ἀγνοίας ἢ ἀταπάτης. Ὑπάρχει κάτι τέτοιο στόν ποιμαντική; Ἄλλοίμονο, ναί. Ἄλλωστε εἶδαμε ὅτι ἐπικρατεῖ μεγάλη ἀγνοια γύρω ἀπό τήν ἴδια τήν ἀποστολή μας.

Ἡ ἀπότομη ἀνοδός μας μέ τήν χειροτονία και ἡ (ὑπερβολική μερικέσ φορές) τιμή πού μάς ἀποδίδουν οἱ πιστοί, ἐγκυμονοῦν τόν κίνδυνο μιᾶς ψευδαισθήσεως γνώσεως, μιᾶς ψευδοῦς γνώσεως. Εἶναι πολὺ εύκολο νά νομίσουμε ὅτι γνωρίζουμε καλά τήν ἀνθρώπινη φύση και ἄρα εἴμαστε ἔτοιμοι νά ἐπιδοθοῦμε στό ἔργο τῆς συμβουλευτικῆς. Στήν πραγματικότητα, ξεκινώντας τήν ἱερατική μας σταδιοδρομία διαθέτουμε ἐλάχιστη γνώση και τοῦ ἑαυ-

τοῦ μας ἀκόμη.

Αὐτή τῆ δυσκολία τήν ξεπερνοῦμε καταφεύγοντας στό Χάρη τοῦ Θεοῦ. Πόσα ποιμαντικά ἀτοπήματα διαπράττονται στό ὄνομα τῆς Χάρης! Σημάδι κι αὐτό ὅτι οὔτε και τὰ θεολογικά γνωρίζουμε καλά και ὅτι χρειάζεται νά προοδεύσουμε και ἐδῶ σέ

ἐπίγνωση τῶν τρόπων μέ τοὺς ὁποίους δρᾷ ὁ Θεός και μέ τοὺς ὁποίους συχνά αὐτοπεριορίζεται έξ αἰτίας τῆς δικῆς μας ἀνωριμότητος, ὅταν τοῦ ζητοῦμε νά καλύψη τὰ κενά πού ἀφήνει ἡ ραθυμία μας ἢ ἕνα ποιμαντικό ιδεολόγημά μας.

Ἄς ἐπανέλθουμε στό ἀφετηριακά λόγια τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου. Ζωγραφίζουν ἕνα ἤθος τέτοιο πού φανερώνει ἀληθινή ἐπίγνωση προσώπων και πραγμάτων. Ἄν μετὰ ἀπό κάποια χρόνια ποιμαντικῆς ζωῆς ἀξιωθοῦμε νά ποιμαίνουμε κατ' ἐπίγνωσιν, αὐτό πρακτικά θά σημαίνει ὅτι θά ἔχουμε κατακτήσει περίπου τὰ ἑξῆς:

α) Περισσότερη αναγνώριση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν ὅποιονδήποτε πιστό, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν εὐγένεια ὄχι ὡς ἀπλῶς καλὴ συμπεριφορά ἀλλὰ ὡς περισσότερη τιμὴ.

β) Μεγαλύτερη ἐκτίμηση πρὸς τὶς ἱκανότητες καὶ δυνατότητες τοῦ κάθε πιστοῦ, τὶς ὁποῖες προηγουμένως δὲν εἶχαμε διακρίνει, ἐπειδὴ ὑπερίσχυσαν οἱ ἀπορριπτικοὶ χαρακτηρισμοί, οἱ προκαταλήψεις, τὰ στερεότυπα, ἡ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτόν.

γ) Περισσότερη ἀνοχή μὲ τὴν ἔννοια τῆς «ἀποκεντρώσεως» καὶ τῆς ποικιλίας τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὁ Χριστὸς σαρκώνεται μὲ ἄπειρους τρόπους, ὅσοι καὶ οἱ χαρακτῆρες.

δ) Καλύτερη ὑποδοχὴ τῶν διαφωνιῶν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, κάτω ἀπὸ τὴν πεποιθήση ὅτι ὁ καθένας συμβάλλει μὲ τὸν τρόπο του στὴν ἀναζήτηση καὶ διαμόρφωση τοῦ ὠραίου ψηφιδωτοῦ τῆς καθολικότητος.

ε) Συγκράτηση στὴ μνήμη μας τῶν λόγων τοῦ γέροντα Ζωσιμᾶ στὸν Ντοστογιέφσκυ: «Ὅποιος ἀγαπᾷ τοὺς ἀνθρώπους, ἀγαπᾷ καὶ τὴν χαρὰ τους».

Τελικά, ὅλα τὰ παραπάνω δὲν θέτουν ζήτημα μόνο ἐπίγνώσεως τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον δηλώνουν ζωντανὴ τὴν ἐπίγνωση τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ: «Ὅτι Θεὸς ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας ὑπάρχεις...». Γιὰ πόσους ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς κληρικούς εἶναι αὐτονόγητὴ αὐτὴ ἡ βίωση; Νὰ γιατί χρειάζομαστε πρόοδο ἀπὸ τὴν ἄγνοια στὴν ἐπίγνωση.

Μία τέτοια ποιμαντικὴ στάση μπορεῖ νὰ μὴ διαθέτῃ ὑπερβολικὴ αὐτοπεποίθηση ἢ ἔτοιμες ἀπαντήσεις γιὰ ὅλα ἢ συνθήματα καὶ στερεότυπα. Ἴσως καὶ νὰ χαρακτηρίζεται μερικὲς φορὲς ἀπὸ σιωπὴ ἢ περίσκεψη ἢ δισταγμὸ. Ἄλλὰ «ἔστιν ὁ φόβος οὗτος οὐ κατὰ δειλίαν ψυχῆς, ἀλλὰ κατ' ἐπίγνωσιν τῆς τῶν κρειπτόνων παρουσίας»³.

Σημειώσεις

1. Ἁγίου Νεκταρίου, *Γινῶθι σαντόν*. Παρατίθεται ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ Ἅγιος Νεκτάριος ὁ θαυματουργός, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, 1970, σ. 207.
2. *Διάλογος κατὰ μοναχίων*, α', 78, ΕΠΕ 5, 245.
3. Μ. Ἀθανασίου, *Βίος Μ. Ἀντωνίου*, 35 ΕΠΕ 11, 83.

Τί περιμένει ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὴ Θεολογία σήμερα

«Ἡ ἄρνησις τῆς θεολογικῆς γνώσεως καταντᾷ θανάσιμον ἀμάρτημα, σημεῖον ἀνταρκειᾶς καὶ ἐλλείψεως ἀγάπης, στίγμα δειλίας καὶ κακότητος· ἡ ἀναζήτησις τοῦ “ἀπλοῦ”, τοῦ “πρακτικοῦ”, τῆς “οὐσίας” —ὅπως συνήθως λέγομεν— ἀποδεικνύεται διαβολικὴ μεθοδεία· καὶ κάθε δυσπιστία πρὸς τὸν ἐρευνῶντα λόγον πρέπει νὰ καταδικάζεται ὡς παγὶς τοῦ Σατανᾶ... Θὰ ἦτο ἴσως καλὸν νὰ ἐνθυμούμεθα συχνότερον τοὺς ἀθανάτους λόγους τοῦ μεγάλου μητροπολίτου τῆς Μόσχας Φιλαρέτου: “Εἶναι βεβαίως ἀληθές ὅτι τὸ χάρισμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι προνόμιον ὄλων τῶν ἀνθρώπων· καὶ ὅτι σπάνιοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τιμῶνται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν τίτλον τοῦ θεολόγου. Ἄλλ' εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθές ὅτι κανεὶς Χριστιανὸς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀρνηθῆται τὴν γνώσιν καὶ νὰ προτιμᾷ τὴν ἄγνοιαν ἢ τὴν ἡμιμάθειαν. Ὁ Κύριός μας ἐνεφανίσθη ὡς “διδάσκαλος” καὶ ὠνόμασεν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸν ἠκολούθουν “μαθητάς”. Καὶ οἱ Χριστιανοί, προτοῦ γίνουν γνωστοὶ ὡς “Χριστιανοί”, ἀπεκαλοῦντο “οἱ μαθηταί”. Ὅλα αὐτὰ εἶναι λόγοι χωρὶς οὐσίαν καὶ νόημα; ... Ὅχι· ἐὰν ἀρνηθῆσαι νὰ διδάσκεσαι καὶ νὰ διδάσκῃς, δὲν εἶσαι “μαθητῆς” τοῦ Κυρίου, δὲν ἀκολουθεῖς τὸν Χριστόν, δὲν μιμεῖσαι οὔτε τὸν Ἴδιον οὔτε τοὺς Μαθητάς του, δὲν παραδέχεσαι τοὺς Ἀποστόλους του”».

π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ,

Ἡ πορεία τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας, στὸ: «Θεολογία, Ἀλήθεια καὶ Ζωή», ἐκδ. Ζωή, Ἀθῆναι 1962, σελ. 56-57.

Ἀπαντήσεις σέ λειτουργικές, κανονικές καὶ ἄλλες ἀπορίες

Τοῦ Ἰωάννου Φουντούλη,
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

596. Ἐχω παρατηρήσει ὅτι σέ Μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὴν ἀκολουθία τῶν τυπικῶν κατὰ τὴν Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ, ὅταν ἔχουν Προηγιασμένη παραλείπουν τὸ «Πάτερ ἡμῶν...» – «Ὅτι σοῦ ἐστίν...». Γιατί νὰ μὴ λέγεται; Ποιό εἶναι τὸ ὀρθό; (Ἐρώτηση π. Δ.Θ.).

Πρόκειται γιὰ μιὰ φαινομενικὰ ἀσήμαντη περίπτωση, ἢ ὅποια, ἂν μελετηθεῖ, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν δύναμη καὶ τὴν μνήμη τῆς λειτουργικῆς μας παραδόσεως καὶ τάξεως, μπροστὰ στὴν ὅποια μένει κανεὶς ἐκστατικός.

Πράγματι κατὰ τὴν Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ ἢ ἀκολουθία τῶν τυπικῶν, πού στὰ Ἰερολόγια μας βρίσκεται μετὰ τὴν ΣΤ' ὥρα καὶ πρὸ τῆς ἀκολουθίας τῆς τραπέζης, παρεμβάλλεται λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Θ' ὥρας κατὰ τὶς ἡμέρες τῶν νηστειῶν. Ὑπενθυμίζουμε τὴν πασίγνωστη τάξη: Μετὰ τὰ τροπάρια «Βλέπων ὁ ληστής», «Ἐν μέσῳ δύο ληστῶν» καὶ «Τὸν ἀμνὸν καὶ ποιμένα...» τῆς ἐνάτης ὥρας, λέγεται τὸ «Κύριε, ἐλέησον» μ', τὸ «Δόξα καὶ νῦν», «Τὴν τιμιωτέραν», «Ἐν ὀνόματι Κυρίου...», «Δι' εὐχῶν...» ἀπὸ τὸν ἱερέα, ἀντὶ τοῦ «Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι...», καὶ εὐθὺς παρεμβάλλονται οἱ μακαρισμοί, τὸ «Χορὸς ὁ ἐπουράνιος...» κ.λπ., τὸ σύμβολο τῆς πίστεως, τὸ «Ἄνεσ, ἄφες...» τὸ «Πάτερ ἡμῶν...», «Ὅτι σοῦ ἐστίν...» καὶ τὰ κοντάκια ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῶν τυπικῶν. Μετὰ τὸ «Κύριε, ἐλέησον» μ' κ.λπ. ἐπανερχόμεθα στὸ τέλος τῆς Θ' ὥρας. Ἡ ἴδια διάταξη τηρεῖται καὶ κατὰ τὶς τρεῖς πρῶτες ἡμέρες τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδος, στὰ δέ μοναστήρια καὶ κατὰ τὴν Μεγάλῃ Πέμπτη καὶ τὸ Μέγα Σάββατο, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ κατὰ τὶς ἀκολουθίες τῶν μεγάλων ὡρῶν τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς καὶ τῶν παραμονῶν τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων.

Κατὰ τὴν ἐρώτηση, τὸ «Πάτερ ἡμῶν...» παραλείπεται ὅταν πρόκειται νὰ τελεσθεῖ Προηγιασμένη. Πράγματι, ἡ διαπίστωση εἶναι

ἀκριβής. Ὅπου τηρεῖται ἢ ἀκριβεστάτη καὶ ἀρχαιοτάτη τάξη, εἴτε στὰ μοναστήρια — ἴσως ὄχι σέ ὅλα — εἴτε σέ ἐνοριακοὺς ναοὺς — μᾶλλον σέ ἐλαχίστους — τὸ «Πάτερ ἡμῶν» τῆς ἀκολουθίας τῶν τυπικῶν λέγεται ὅταν δὲν πρόκειται νὰ τελεσθεῖ Προηγιασμένη, ὅμως παραλείπεται ὅταν κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτὴ προβλέπεται ἢ τέλεσθαι τῆς. Τότε στὸ «Ἄνεσ, ἄφες...» ἐπισυνάπτονται ἀμέσως τὰ κοντάκια. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἢ παράλειψη αὐτὴ φαίνεται ἀδικαιολόγητη ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει παράξενη. Οἱ μοναχοὶ δὲν παραλείπουν τίποτε. Θὰ ἦταν ἀνεξήγητο νὰ μὴν ἔλεγαν αὐτὸ μόνο τὸ «Πάτερ ἡμῶν...», χωρὶς ἰδιαίτερο λόγο, ἐνῶ τὸ ἐπαναλαμβάνουν πλείστες φορές κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἡμεροφυλακτικῆς ἀκολουθίας, χωρὶς αὐτὸ νὰ τοὺς ἐνοχλεῖ ἢ νὰ διανοοῦνται τὴν παράλειψή του. Ὁ προβαλλόμενος λόγος εἶναι ὅτι θὰ λεχθεῖ στὴν Προηγιασμένη. Ὑπάρχει ὅμως καὶ τὸ παράλληλό του μετὰ τὴν ἴδια αἰτιολογία. Κατὰ τὴν Μεγάλῃ Πέμπτη καὶ τὸ Μέγα Σάββατο, ὅτε συνημμένη μετὰ τὸν ἑσπερινὸ τελεῖται ἡ θεία λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, καθὼς καὶ κατὰ τὶς παραμονές τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων, ὅταν συναπτῶς πρὸς τὶς μεγάλες ὥρες καὶ συνημμένη μετὰ τὸν ἑσπερινὸ τελεῖται πάλι ἡ λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, δὲν παραλείπεται μόνο τὸ «Πάτερ ἡμῶν» τῶν τυπικῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ «Πιστεύω». Ἀπὸ τὸ «Χορὸς ὁ ἐπουράνιος» μεταβαίνουν στὸ «Ἄνεσ ἄφες» καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὰ κοντάκια. Ἡ αἰτιολογία τῆς παραλείψεως εἶναι ἡ ἴδια: Θὰ λεχθεῖ στὴν θεία λειτουργία.

Στὰ λειτουργικὰ βιβλία καὶ στὰ ἐντυπα τυπικὰ δὲν γνωρίζω νὰ ὑπάρχει τέτοιου εἶδους διάταξη. Ἡ παράλειψη γίνεται «ἐξ ἔθους» καὶ βάσει ἀγράφων τυπικῶν ὁδηγιῶν. Μόνο στὸ νεώτατο χειρόγραφο Τυπικὸ τῆς Ἱ. Μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ ἔτους 1909 συνάντησα τὴν ἀνωτέρω σημείωση στὴν Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ καὶ στὶς ἄλλες ἡμέρες πού

προαναφέραμε. Πιθανόν παρομοία γραπτή διάταξη υπάρχει και σε άλλα μοναχικά Τυπικά. Η Μονή πάντως Διονυσίου φημιζείται για την ακρίβεια του Τυπικού της.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται το θαυμαστό του πράγματος. Η ακολουθία των τυπικών του Ώρολογίου μας είναι μια παλαιότητα μοναχική ακολουθία, που έπινοήθηκε ως υποκατάστατο της θείας λειτουργίας για τις ημέρες που δεν ήταν, για ποικίλους λόγους, δυνατή ή τέλεση της θείας λειτουργίας. Αυτό ήταν σύνηθες στις ερήμους και σε απομακρυσμένα κελλιά, όπου δεν υπήρχαν ιερείς, άλλ' έπρεπε να εύρεθεί τρόπος να κοινωνήσουν οι πατέρες των άχράντων μυστηρίων. Τότε τελούσαν την ακολουθία των τυπικών και κοινωνούσαν μόνοι από προαγιασμένα άγια. Περιγραφές τέτοιου είδους ιδιωτικής θείας κοινωνίας μάς έχουν περισωθει, όχι μόνο σε μοναχικές κοινότητες ή από άσκητές, αλλά και από κοσμικούς πιστούς. Και αν μόν η ημέρα δεν ήταν νηστιακή, ή ακολουθία των τυπικών και η θεία κοινωνία έγινε μετὰ την ακολουθία της ΣΤ' ώρας (12η ώρα μεσημβρινή), όπως και η θεία λειτουργία, δηλαδή πρὸ τοῦ γεύματος, όπως είναι στα έντυπα Ώρολόγια. "Αν όμως ήταν ημέρα νηστείας, ή ακολουθία των τυπικών και η κοινωνία έγινε μετὰ από ολόημερη άποχή τροφής, μετὰ δηλαδή την ένατη ώρα της ημέρας (3 μ.μ.) και πρὸ τοῦ δείπνου.

Την ακολουθία αυτή των τυπικών βρισκουμε για πρώτη φορά στο άρχαιότερο σωζόμενο Ώρολόγιο κατὰ την τάξη της Μονής του Αγίου Σάββα, στον κώδικα Σινᾶ 863 του Θ' αιώνας. Είναι στη σημερινή της σχεδόν μορφή με τον έκφραστικότερο όμως τίτλο «*Εἰς τὴν μετάληψιν*» και με ἐπὶ πλέον δύο μικρές εὐχές «*εἰς τὴν μετάληψιν*» και «*μετὰ τὴν μετάληψιν*». Η μίμηση της θείας λειτουργίας και στη σημερινή μορφή και με τις παραλλαγές του κώδικος Σινᾶ 863, είναι καταφανής. Κατὰ τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης («*Διάλογος*», κεφ. 329 και 330) «*ή δέ γε τῶν τυπικῶν ἀκολουθία... τὸν τύπον ἔχει, εἰς εἰκόνα τινὰ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, ὅτε ψάλλεται χωρὶς λειτουργίαν*». Οι δύο ψαλμοὶ που προηγούνται

(102ος και 145ος) επέχουν την θέση των αντιφώνων, τὸ «*Ὁ μονογενῆς Υἱὸς ...*» τοῦ εισοδικοῦ, ὅπως στην Ἱεροσολυμιτική λειτουργία τοῦ άγίου Ἰακώβου, οι μακαρισμοὶ ψάλλονται ἀντὶ τοῦ Εὐαγγελίου («*ἀντὶ περικοπῆς ἀποστολικῆς και τοῦ θείου Εὐαγγελίου*», κατὰ τον άγιο Συμεών). Και ὁ άγιος Συμεών συνεχίζει: «*Εἶτα και τὰ ἐν τῇ ἱεουργίᾳ ἔξωθεν παρὰ πάντων λεγόμενα λέγουσι, τὰ παρὰ τῶν ἀγγέλων "Ἄγιος, άγιος, άγιος" τρίς, τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, τὸ ἀφεθῆναι ἡμῖν πάντα τὰ ἀμαρτήματα και τὴν παρὰ τοῦ Σωτῆρος προσευχὴν (τὸ «*Πάτερ ἡμῶν*»), ἧς ἐν τῷ τέλει τὰ πρὸς τὴν ἡμέραν τροπάρια ἀρμοδίως, τὸ "Κύριε, ἐλέησον" τεσσαράκοντα κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἀκολουθιῶν. Και εὐθὺς ἐπάγονται οἱ Ψαλμοὶ (33ος και 144ος) εἰς εὐχαριστίαν τῶν παρὰ Θεοῦ πάντων και τῶν εἰς χρείαν τροφῆς, τὸ «*"Εὐλόγησω τὸν Κύριον"* και "*Υψώσω σε, ὁ Θεὸς μου*". Και διαδομένον τοῦ ἀντιδώρου εἰς άγιασμόν ἡμῶν, ἡ ἀπόλυσις γίνεται» («*Διάλογος*», κεφ. 330). Ἦδη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ άγίου Συμεών και πολὺ πρὶν ἀπὸ αὐτὴν ἡ ακολουθία των τυπικῶν δεν ήταν πιά ακολουθία κοινωνίας, άλλ' εἶχε ἀπομείνει ἡ σύνδεση με τὴν διανομὴ τοῦ ἀντιδώρου. Ὑστερα και αὐτὴ ἐξέλιπε, ἔμεινε ὁ τύπος τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας λειτουργίας, χωρὶς κοινωνία και χωρὶς τὶς δύο εὐχές τῆς μεταλήψεως που εἶδαμε στον κώδικα τοῦ Σινᾶ.*

Ἡ μνήμη ὁμως ἔμεινε ἄσβεστη, ὅτι θεία λειτουργία και τυπικά είναι ταυτόσημα ὡς πρὸς τὸν τύπο, ἔστω και αν εἶχε λησμονηθεῖ ἡ οὐσία, ὁ άρχικὸς δηλαδή προορισμὸς των τυπικῶν: ἡ θεία μετάληψις ἐκτὸς λειτουργίας και χωρὶς ἱερέα. Γι' αὐτὸ και ὅταν τελείται ἡ θεία λειτουργία παραλείπεται τὸ «*Πάτερ ἡμῶν*» (και τὸ «*Πιστεύω*») και ὅταν δεν τελείται, λέγεται. Ἡ λειτουργική μνήμη και συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τοὺς αἰῶνες που πέρασαν και τὶς ἀλλαγές στις λειτουργικές συνήθειες που μεσολάβησαν, ἔξακολουθεῖ να θεωρεῖ ὑποσυνείδητα τὰ τυπικά ταυτόσημα πρὸς τὴν θεία λειτουργία. Ἐπομένως, καλῶς ἡ Κυριακή προσευχὴ (και τὸ Σύμβολο τῆς πίστεως) δεν λέγονται στην ἴδια ἀκολουθία δυὸ φορές.

80 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή

«Ο άνθρωπος δεν είχε αξία εκείνο τόν καιρό. Ο πόλεμος είχε κάνει την αξιοπρέπεια κουρέλι... Όλοι σκουνπίζανε τὰ λερωμένα τους παπούτσια άπάνω σου. Ήτανε σά νά ἤσουνα μιὰ πατσαβούρα πεταμένη... Καί ξαφνικά νιώθεις πώς είσαι άνθρωπος πάλι και παίρνεις άέρα... και γλυκαίνει ἡ ψυχή σου... Έσύ δέν ξέρεις τ' εἶναι εκείνες τσι μέρες πού δέν ὑπήρχε τίποτε δρθιο ν' ακούσεις νά φωνάζουνε τῆ μάνα σου "κυρία Έλένη".

Διωγμένοι άπ' τὰ σπίτια μας ἤμαστε. Καμένοι, σφαγμένοι, κατατρεγμένοι και νηστικοί... Μές τὸ κουρέλι ἤμαστε ὀλόγδυμνοι, τυλιγμένοι μέ στρατιωτική κουβέρτα γεμάτη γράσσα και ψείρες. ἤμαστε δμως Έλληνες... γι' αὐτὸ εἶχαμε καταντήσει ἔτσι... Κι δμως άμα μάς βλέπανε μάς φωνάζανε "τουρκόσποροι"... Ποιόν εἶχαμε πειράξει εμεῖς; Σέ τί τούς εἶχαμε πειράξει; Γιατί τόσο μίσος; Θά πεθάνω κι άκόμα δέ θα μπορέσω νά καταλάβω...».

(Απόσπασμα από τῆ διήγηση
τῆς Άγγέλας Παπάζογλου
στό γιό τῆς Γεώργιο)

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ

Δ' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ

Γενικό Θέμα:

«*ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥΤΟ ΜΕΓΑ ΕΣΤΙ*» – Ο ΓΑΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ»

Συνεδριακό Κέντρο:

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΧΑΛΚΙΔΟΣ

Τερὸν Προσκύνημα Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ρώσσου, Προκόπιον Εὐβοίας, 3-6 Νοεμβρίου 2002

ΕΙΣΗΓΗΤΑΙ – ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

- 1) «*Ἡ θεολογία τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ γάμου (ἰδιαίτερα κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο)*».
Εισηγητής: κ. Στυλιανὸς Παπαδόπουλος, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 2) «*Ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ἀρραβῶνος καὶ τοῦ Γάμου*».
Εισηγητής: π. Κ. Καραϊσαρίδης, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 3) «*Τελετουργικὴ προσέγγιση τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ἀρραβῶνος καὶ τοῦ Γάμου*».
Εισηγητής: κ. Ἰωάννης Φουντούλης, Ὁμότιμος Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- 4) «*Ἡ Ἀκολουθία εἰς Δίγαμον*».
Εισηγητής: κ. Γεώργιος Φίλιας, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 5) «*Τὰ ἀγιογραφικὰ ἀναγνώσματα τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση*».
Εισηγητής: κ. Ἰ. Καραβιδόπουλος, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 6) «*Ἡ τέλεση τοῦ Γάμου μὲ Θεία Λειτουργία. Σύγχρονος προβληματισμός*».
Εισηγητής: κ. Π. Σκαλτσῆς, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 7) «*Οἱ συμβολισμοὶ τοῦ Γάμου στὴ βυζαντινὴ λειτουργικὴ παράδοση*».
Εισηγητής: π. Δημήτριος Τζέρπος, Λέκτωρ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- 8) «*Ὁ ὕμνογραφικὸς καὶ μουσικὸς νυμφῶνας τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Γάμου*».
Εισηγητής: κ. Γρηγόριος Στάθης, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 9) «*Ὁ Γάμος στὴν κανονικὴ παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*».
Εισηγητής: π. Χρυσόστομος Παπαθανασίου, δρ. Θ. καὶ Ν.
- 10) «*Ἡ τέλεση τοῦ γάμου ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου*».
Εισηγητής: κ. Σπ. Τρωϊάνος, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 11) «*Ποιμαντικὴ προσέγγιση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου*».
Εισηγητής: κ. Ἄλ. Σταυρόπουλος, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
- 12) «*Ἱερότητα καὶ κοσμικότητα κατὰ τὴν τέλεση τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου*».
Εισηγητής: π. Β. Καλιακμάνης, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου.

Ποιμαντική Βιβλιοθήκη

Βαρβάρας Δεληβοριά, *Φυτολόγιον - Άνθη άμάραντα και Δένδρα άγλαόκαρπα*, Βιβλιοθήκη Τράπεζας Άττικής, Έκδόσεις «Μίλητος» - Έκδόσεις Γένους Α.Ε., σχ. μεγάλο 24x24 έκ., σσ. 1-348.

Ό γράφων από πολλούς μήνες ζητούσε την κατάλληλη ευκαιρία να παρουσιάσει τὸ ἐξαιρετο καὶ καταπληκτικό αὐτὸ οἰκολογικὸ χαρακτηριστὴρ βιβλίο τῆς Καθηγήτριας τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κυρίας Βαρβάρας Κουταβᾶ-Δεληβοριά, τῆς ὁποίας εἶναι γνωστὲς ἐξαιρετὲς συγγραφές, πὸ ἀνιχνεύουν, διαφωτίζουν καὶ προβάλλουν ἄγνωστες πτυχές τοῦ βυζαντινοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Ἡ ευκαιρία αὐτὴ δίδεται τώρα, πὸ τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ «Ἐφημερίου» ἔχει οἰκολογικὸ χαρακτηριστὴρα, καθὼς μὲ ἀπόφασι τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀφιερωμένο στὴ δημιουργία καὶ στὴν Κτίσι.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἓνα ἐξαιρετικό, ἐνδιαφέρον λεύκωμα μὲ ὠραῖα κείμενα καὶ θαυμάσιες ἀπὸ αἰσθητικὴ ἄποψι ζωγραφιές. Ἡ συγγραφεὺς μὲ ἰδιαίτερη ἐκλεκτικὴ εὐαισθησία σταχυολογεῖ κείμενα ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς διαχρονικῆς ἀρχαιοελληνικῆς, βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς Γραμματείας. Ἔτσι χρησιμοποιοῦνται λ.χ. οἱ Ὅμηρος, Ἡρόδοτος, Θεόφραστος, Ἀριστοτέλης, Ἴπποκράτης, Διοσκουρίδης, Σοφοκλῆς, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανός, Μι-

χαήλ Ψελλός, Θεόδωρος Πρόδρομος, ἀλλὰ καὶ οἱ Σολωμός, Παπαδιαμάντης, Σεφέρης, Ἐλύτης, Χατζιδάκης, Θεοδωράκης, ὅπως καὶ λαϊκὲς παραδόσεις, συνταγές, κανόνες ὑγιεινῆς διατροφῆς, τρόποι βαφικῆς, ἔθιμα, παραμῦθια, παροιμίες, αἰνίγματα. Κάθε εἶδους λόγια ἢ δημῶδη κείμενα παρατίθενται γιὰ νὰ ἐπισημάνουν ὅτι ἡ σχέσις ἀνθρώπου-φυτῶν καὶ λουλουδιῶν εἶναι βαθύτατη καὶ ἀρμονικὴ. Πρόκειται γιὰ ἓνα πανόραμα τῆς σχέσεως αὐτῆς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Ὁ ἀνθολογηθεὶς κατάλογος «δὲν ἀπο-

σκοπεῖ στὴν πληρότητα ἐνὸς λεξικοῦ, ἀλλὰ περιλαμβάνει τὰ εἶδη, πὸ κυρίως καὶ κατ' ἐπανάληψη παρουσιάζονται διαχρονικὰ στὴ σχέσι ἀνθρώπου-φυτοῦ. Κάθε κείμενο συνοδεύει μιὰ συντομογραφικὴ σημείωσι τοῦ στίγματός του» (σ. 9).

Τὸ λεύκωμα κοσμεῖται μὲ δεκάδες ἐγχρῶμων ὀλοσέλιδων φωτογραφιῶν, πὸ παρουσιάζουν καλλιτεχνικῶς πρωτότυπες ζωγραφιές, οἱ ὁποῖες ἀπεικονίζουν καρπούς καὶ λουλούδια. Γιὰ τὶς ζωγραφιές αὐτές ἡ κ. Δεληβοριά σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Δὲν ἔχω καταλάβει τελικὰ γιατί διάλεξα αὐτὸν τὸν πιὸ δύσκολο, ἄκαμπτο καὶ πιὸ ἀφαιρετικό τρόπο ἀπεικόνισις κατὰ “ψηφίδες”: ἄπειρες ἐγκλωβισμένες μικρὲς πινελιές. Γιὰ νὰ ἔχουν ἔτσι οἱ Ζωγραφιές αὐτόματα τὴν πρωτοτυπία; Ἡ μήπως γιὰ νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ μετατραποῦν σὲ ψηφιδωτές, κλώστινες, γυάλινες ἢ χάντρινες κατασκευές νὰ περνᾶ τὸ φῶς μέσα τους; Ὅπως δὴποτε, κι ὅποια δὴποτε γοητεία μποροῦν νὰ ἀσκήσουν σὲ ἓνα τρίτο,

είναι δεδομένη ή χαρά που μου έδωσε ή δημιουργία τους» (σ. 9).

Από χριστιανική και εκκλησιαστική άποψη πρέπει να εξαρτηθεί ή καταπληκτική ένημέρωσις τής συγγραφέως για τήν έναντι τών φυτών και άνθών στάσι τής Άγίας Γραφής, τής Ι. Παραδόσεως, τής Όρθόδοξης Λατρείας και εκκλησιαστικών και άλλων βυζαντινών συγγραφέων. Η κ. Δεληβοριά με άνεσι κινείται ανάμεσα στα χριστιανικά και λειτουργικά κείμενα. Άς σημειώσωμε, δειγματοληπτικώς, ότι στο έργο της σέ συνδυασμό με φυτά, δένδρα, καρπούς και άνθη υπάρχουν αναρίθμητες αναφορές στον Θεό, στον Χριστό, στην Παναγία, σέ πλήθος άγιών και έορτών, σέ ξωκκλήσια, στον Άκάθιστο Ύμνο, στο Εύχολόγιο, σέ εκκλησιαστικές τελετές, στην κατασκευή του άγιου μύρου, σέ Χριστιανικά έθιμα κ.λπ. Άσφαλώς σέ μιá έκτενέστερη έκδοσι του έργου θά ήταν δυνατόν να άνθολογηθοϋν έκ τών βιβλικών, πατερικών και λειτουργικών κειμένων και πολλά άλλα παραδείγματα συνδέσεως του άνθρώπου και πνευματικών έννοιών με τίς όμορφιές του φυσικού βασιλείου.

Διαβάζοντας τó συναρπαστικό αυτό βιβλίο τής κυρίας Κουταβά-Δεληβοριά με συγκίνησι έφερα στη μνήμη μου τόν άείμνηστο πατέρα της διαπρεπή φιλόλογο και μετέπειτα Γυμνασιάρχη Διονύσιο Κουταβά, ό όποιος επί τρία συνεχή χρόνια υπήρξεν ό κατ' έξοχήν Καθηγητής μου στη 3η, 4η και 5η τάξι του τότε Γυμνασίου. Και αυτός, στον όποιο κυρίως όφείλω τίς γνώσεις μου στην έλληνική γλώσσα, μουσεε ιδιαιτέρως τούς μαθητές του στις οικολογικές σελίδες τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, τίς όποιες, και έκτός προγράμματος, μās παρουσίαζε.

Η άξία του βιβλίου, για τó όποιο όφείλονται συγχαρητήρια και έπαινοι στην κ. Κουταβά-Δεληβοριά, φαίνεται και από τó ότι κατά τó παρελθόν έτος παρουσίασαν αυτό στο Μουσείο Μπενάκη γνωστοί εκπρόσωποι τής πνευματικής ζωής του τόπου, όπως ή διακεκριμένη Πρόεδρος του Μουσείου Γουλανδρή και του Ίνστιτούτου «Γαΐα» κυρία Νίκη Γουλανδρή ή όποία πρό ένός έτους ανακηρύχθηκε έπαξίως Μέλος τής Εύρωπαϊκής Άκαδημίας τών Έπιστημών και τών Τεχνών, ό πολυγραφώτατος και βαθυστόχαστος συγγραφέυς, δημοσιογράφος και κριτικός του θεάτρου και του πνευματικού βίου κ. Κώστας Γεωργουσόπουλος, ό έμψυχωτής του θαυμασίου Μουσείου Μπενάκη Διευθυντής αυτού και Καθηγητής του Πανεπιστημίου Άθηνών κ. Άγγελος Δεληβοριάς και ό κ. Ταξάρχης Κόλιας, οι όποιοι προέβησαν σέ θαυμασία άνάλυσι του περιεχομένου, του πνευματικού πλούτου και τής αισθητικής άξίας του βιβλίου.

Για τήν πολύχρωμη παραγωγή του βιβλίου, που είναι έξαιρετικά φροντισμένη με λινόδετο έξώφυλλο, όφείλονται επίσης συγχαρητήρια τόσον στις Έκδόσεις ΜΙΑΗΤΟΣ-Έκδόσεις ΓΕΝΟΥΣ Α.Ε. όσον και στην ΤΡΑΠΕΖΑ

ΑΤΤΙΚΗΣ, τής όποίας ό Πρόεδρος κ. Κωνσταντίνος Σταμούλης στον Πρόλογο του βιβλίου σημειώνει, ότι ή Τράπεζα Άττικής, με τó βιβλίο αυτό έπιθυμεί να προωθήση τά πολιτιστικά δρώμενα στη νέα χιλιετία και διατυπώνει «τήν εύχή και τήν υπόσχεση να αποτελέσει τήν άρχή μιās σειρās γόνιμων αναφορών στη διαχρονική πνευματική μας δημιουργία» (σ. 5).

Ε.Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ στιγμιότυπα

Φωτογραφίες: Χρήστου Μπόνη

Άπο τὰ ἐγκαίνια
τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου
στό Νυμφαῖο.
25.8.2002

Στιγμιότυπα ἀπό τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν
στὴν Παναγία Σουμελαῖ. 15.8.2002

Ὁ Σεβασμιώτατος
Μητροπολίτης Κριμαίας
κ. Λάζαρος ὑποδέχεται τὸ Τίμιο
Ξύλο τῆς Ἱ. Μονῆς Σαγματᾶ στὴν κεντρικὴ
πλατεία τῆς Συμφερούπολης.
7.6.2002

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης
Ἀττικῆς κ. Παντελεήμων τελεῖ
τὸν Ἁγιασμόν κατὰ τὴν θεμελίωση
τοῦ Κέντρου Δημιουργικῆς
Ἀπασχόλησης Παιδιῶν
καὶ Βρεφονηπιακοῦ Σταθμοῦ
στὴν κοινωνικὰ εὐαίσθητη
περιοχὴ τοῦ Καματεροῦ.
Ἰούλιος 2002

Στιγμιότυπο ἀπὸ τὴν ἑορταστικὴ
ἐκδήλωση τῶν παιδιῶν
ποὺ συμμετεῖχαν στὴν κατασκήνωση
τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Χαλκίδος.
Αὐγούστος 2002

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης
Σιδηροκάστρου κ. Μακάριος
κατὰ τὴν ἑορτὴ λήξεως τῆς
κατασκηνωτικῆς περιόδου τῶν κοριτσιῶν
Γυμνασίου καὶ Λυκείου
μαζὶ μετὰ τὰ 120 περίπου παιδιὰ
ποὺ φιλοξενήθηκαν τὴν περίοδο αὐτή.
Αὐγούστος 2002

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΚΛΑΔΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ Ε.Μ.Υ.Ε.Ε.
Ι. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 14 - 115 21 ΑΘΗΝΑ - GREECE
ΤΗΛ.: 010-7272251, FAX.: 010 72 72 253
ISSN 1105-7203

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ
ΤΕΛΟΣ

Αριθμ. Έγκρισης
11800100000008

ΕΛΤΑ
Hellenic Post